

İLK DÖNEM ENDÜLÜS DENİZCİLİĞİ VE ENDÜLÜS DONANMASININ TEŞEKKÜLÜ*

Osman CURUK**

Makale Bilgisi

Makale Türü: Araştırma Makalesi, **Geliş Tarihi:** 08 Kasım 2024, **Kabul Tarihi:** 30 Mart 2025, **Yayın Tarihi:** 31 Mart 2025, **Atıf:** Curuk, Osman. "İlk Dönem Endülüs Denizciliği ve Endülüs Donanmasının Teşekkülü". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 25/1 (Mart 2025): 679-711.

DOI: 10.33415/daad.1581550

Article Information

Article Types: Research Article, **Received:** 08 November 2024, **Accepted:** 30 March 2025, **Published:** 31 March 2025, **Cite as:** Curuk, Osman. "Early Andalusian Seafaring and the Formation of the Andalusian Navy". *Journal of Academic Research in Religious Sciences* 25/1 (March 2025): 679-711.

DOI: 10.33415/daad.1581550

Öz

Endülüs'ün fethinin ardından Müslümanlar yarımadada kalıcı olmak için girişimleri yoğun çabalardan ve iç karışıklıkların neden olduğu siyasî istikrarsızlıklardan dolayı erken dönemde donanma hususuna önem verememişlerdir. Aynı zamanda bir ada ülkesi olması, Abbasilerle meydana gelebilecek bir mücadelenin önüne geçmiştir. Diğer yandan, Akdeniz'de milâdi 7. yüzyıldan itibaren başlayan siyasî çekişmelerin de Endülüs'ün denizden ciddi bir tehditle karşı karşıya kalmasının önüne geçtiği ifade edilebilir. Bu süreçte Endülüs'teki yerli halk ve Müslümanlardan oluşan denizci gruplar, Batı Akdeniz'deki ticarî ve askerî faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. 229/844 yılındaki Viking saldırısının ardından Endülüs donanmasının kurulma çalışmaları hız kazanmış ve Akdeniz'de Endülüs'ün resmi denizcilik faaliyetleri başlamıştır. II. Abdurrahman idaresine kadar olan dönem-

* Bu makale, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Bölümünde Doç. Dr. Kenan AYAR danışmanlığında hazırlanan ve Temmuz 2024'te savunulan, "Endülüs'te Denizcilik Faaliyetleri ve Deniz Ticareti" adlı doktora tezinden üretilmiştir.

** Arş. Gör. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, osmancuruk42@gmail.com, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-1085-2763> / Res. Asist. Dr., Ondokuz Mayıs University, Faculty of Theology, osmancuruk42@gmail.com, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-1085-2763>.

de devletin resmi bir donanmaya sahip olmaması ve bu durumun İslam tarihi eserlerinde yer almaması birçok tartışmayı beraberinde getirmiştir. Batılı kaynaklarda, ilk dönem Endülüslü denizcilerin faaliyetleri gayr-ı resmi olarak değerlendirilmiş ve Endülüs yönetimi ile herhangi bir bağının olmadığı ifade edilmiştir. Denizciler, genellikle “korsan”, faaliyetleri ise “korsanlık” olarak nitelendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İslam Tarihi, Akdeniz, Endülüs, Donanma, Korsanlık.

Early Andalusian Seafaring and the Formation of the Andalusian Navy

Extended Abstract

With the conquest of Andalus, the Muslims succeeded in appropriating the maritime accumulation in the region; however, they could not establish an official navy in the first period due to their intense efforts to become permanent in the peninsula and the political instability caused by internal turmoil. During this period, seafaring groups of locals and Muslims in Andalus continued their commercial and military activities in the Western Mediterranean. The fact that the state did not have an official navy until the rule of Abdurrahman II or that this situation was not mentioned in the early sources has brought many debates. In Western sources, the activities of the early Andalusian sailors were considered unofficial, and it was stated that these activities did not have any connection with Andalus. The sailors were generally characterized as “pirates” and their activities as “piracy.” After the Viking attack in 229/844, the establishment of the Andalusian navy gained momentum, and official naval expeditions were organized in the Mediterranean.

In 844, the Viking attacks necessitated the establishment of an official navy, and the main force of the Navy was the sailors above. The sailors in the region were brought under the state administration, and their activities were officialized. Again, ports and shipyards were established in the many areas along the coastline, and the existing ones were rebuilt to meet the Navy's need for ships. The accumulated knowledge was utilized as much as possible. Thus, the number of ships in the Andalusian Navy reached 300 in the expedition carried out after the Christians in the Balearic Islands broke their agreement after five years. Again, the rapid reaction to the next Viking attack proved effective, and the Vikings returned empty-handed.

We do not have enough information about the maritime activities in Andalusia between 711 and 756, called the “Governors Period.” For this reason, precise data on Andalusian seafaring cannot be presented. During the time of the caliphs after the reign of Hisham, when the collapse of the Umayyad State began, the fleet, especially the Damascus fleet, was weakened against Byzantium in the Aegean and Mediterranean due to the neglect of the Navy and the devastating effects of epidemics. Byzantium took advantage of the situation and strengthened its military power at sea and on land. Andalusia was also affected by this political instability, and only a little progress could be made in maritime affairs due to the many internal revolts that occurred in the country. Therefore, the conquest movements in Andalus, the efforts to make the settlement in the country permanent, and the internal issues during the period of the governors are more common in Islamic historical sources. Although early Islamic historical sources do not mention official naval activities during the period of the Governors, it can be stated that there was military activity in the region.

What are the reasons why Andalusia did not need a severe naval force until Abdurrahman II? To answer this question, evaluating Andalus's location and the Mediterranean's political situation is first necessary. In this context, Andalusia was disconnected from the existing political authority due to its distance from the Eastern Islamic world. At the same time, the fact that the sea surrounded Andalusia prevented a possible struggle with the Abbasids. On the other hand, the political rivalries in the Mediterranean, especially from the 7th century A.D. onwards, prevented Andalusia from facing a severe threat from the sea. Especially in this period, the Byzantine-Frankish struggle in the political arena in Europe favored Andalusia and Muslims in the Mediterranean.

There are different views on Andalusian seafaring in the first half of the 9th century A.D., and most of them are based on almost the same idea. Based on Pierre Guichard's characterization of Muslim sailors as Saracens/pirates and the sailors in the region as independent from the Umayyad state, the activities of the sailors in the area were considered piracy. So, were the activities of these sailors piracy or jihad? This idea needs to be reconsidered due to the various circumstances of the period. The voyages of the sailors characterized as pirates were not irregular and aimless raids but large-scale and planned raids with the participation of many ships. We can consider them as actions with a fundamental purpose. The primary purpose of these systematic raids against Christian lands was to obtain booty and booty. Therefore, the booty, mainly enslaved people, became an essential source of income in Andalusia and other markets.

Keywords: History of Islam, Mediterranean, Andalus, Navy, Piracy.

db | 681

Giriş

Müslümanlar Kuzey Afrika fetihleriyle birlikte ulaştıkları Akdeniz kıyılarında birçok önemli liman şehrini ele geçirmişlerdir. Dolayısıyla denizcilik konusunda elde ettikleri mirasında etkisiyle hızlı bir ilerleme sağlamış, Akdeniz'de dönemin büyük gücü Bizans'a karşı önemli başarılar elde etmişlerdir.¹ Fakat Akdeniz'de kazanılan başarının aynı şekilde Endülüs'te elde edilemediği görülmektedir. Endülüs'te resmî donanmanın tam olarak ne zaman ve kim tarafından kurulduğu ilk dönem kaynaklarında açık bir şekilde ortaya konmamıştır. Endülüs'te deniz gücünün milâdi 9. yüzyılın ortalarında teşekkül ettiği kabul edilmektedir. Dolayısıyla çalışmanın ilgilendiği temel problemler, İslam medeniyetinin altın çağı olarak

¹ Archibald R. Lewis, *Naval Power and Trade in the Mediterranean: A.D. 500-1100*. (New Jersey: Princeton University Press, 1951), V/99; Vassilios Christides, "Navies, Islamic", *Dictionary of the Middle Ages 9: Mystery Religions - Poland*, ed. Joseph R. Strayer (New York: Scribner, 1987), 76; Mustafa S. Küçükbaşçı, "Müslümanların Akdeniz'i Keşfine Dair", *Akdeniz'de İslam Medeniyeti Milletlerarası Konferans Tebliğleri: 1-4 Aralık 2010* (Proceedings of the International Conference on Islamic Civilisation in the Mediterranean 1-4 December 2010, İstanbul: IRCICA, 2013), 185; Nihal Şahin Utku, *Kızıldeniz: Çöl, Gemi ve Tacir* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2012), 161.

nitelendirilen milâdi 8-11. yüzyıllar arasında Endülüs'teki denizcilik faaliyetlerinin Akdeniz medeniyetinin çok kültürlü bünyesine ve Endülüs toplumunun Batı Akdeniz havzasındaki varoluş mücadelesine olan katkısı; donanmanın kuruluş süreci ve faaliyetlerinin Akdeniz'deki siyasi alandaki hakimiyet mücadelesine olan etkisidir. Bununla birlikte donanmanın kuruluşuna kadar olan süreçteki denizcilik faaliyetleri ve donanmanın kuruluşunu geciktiren nedenler değerlendirilecektir.

Endülüs'ün fethinin tamamlanması, kalıcı olma noktasında verilen uğraşlar ve karşılaşılan iç karışıklıklar nedeniyle, Endülüs'te düzenli ve güçlü bir donanmanın kurulma sürecini geciktirdiği söylenebilir.² Ayrıca İber yarımadasındaki Hristiyan krallıkların müttefiki Franklara karşı verilen mücadele de Endülüslü Müslümanların ağırlıklı olarak kara mücadelesine odaklanmasına neden olmuştur.³ Endülüs'te güçlü ve organize bir donanmanın kuruluşunun neden geciktiği ile alakalı bir diğer husus ise Akdeniz'deki dönemin siyasi durumudur. Akdeniz'de Bizans'ın zayıflaması, Karolenj İmparatorluğu ile olan çekişmesi, Müslümanların Kuzey Afrika'daki parçalı yapısı nedeniyle Endülüs deniz üzerinden ciddi bir tehditle karşılaşmamış olmasının sonucu olarak Endülüs'te deniz gücüne ihtiyaç duyulmamış ve bu da donanmanın kuruluşunu geciktirmiştir.

Bu süreçte Endülüs Emevîlerine karşı meydana gelen ayaklanmalara, Abbasilerin denizi kullanarak sürekli destek vermesi kıyıların önemini ortaya koymuştur. 844 senesinde gerçekleşen Viking saldırısı ve ilerleyen süreçte Kuzey Afrika'da ciddi bir tehdit haline gelen Fâtımîlerin, Endülüs'teki isyanları desteklemeye başlaması, Kurtuba (Córdoba) emîrlarına donanmaya sahip olmanın kaçınılmaz olduğunu göstermiştir. Dolayısıyla II. Abdurrahman (206-238/822-852) döneminden itibaren İşbîliye (Sevilla) başta olmak üzere tersaneler kurulmuş ya da öncesinde var olanlar yenilenmiştir. Donanmanın meydana getirilme sürecinde insan gücü hem Endülüslü Arap ve Berberi Müslümanlardan hem de yarımadanın Hris-

² Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları Kültür ve Medeniyet* (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2012), 141; Ahmed Muhtâr Abbâdi - Abdülazîz Sâlim, *Târîhu'l-Bahriyyeti'l-İslâmiyye fi'l-Mağrib ve'l-Endelüs* (Beyrut&Lübnan: Dârü'n-Nehdati'l-Arabiyye, 1969), 147.

³ Lütfi Şeyban, "Fas (el-Mağrib) ile Endülüs Arasındaki Siyasî İlişkiler", *Orta Çağ Araştırmaları Dergisi* 3/1 (2020), 176.

tiyan tebaasından denizcilerle karşılanmıştır. Bu konuda doğu sahillerindeki denizcilerin etkisi büyük olmuştur.⁴

Bahsi geçen tartışmaların değerlendirilmesi planlanan çalışmada, konu ve ele alınacak dönem itibarıyla ağırlıklı olarak tarihsel araştırma yöntemi takip edilecektir. Bu yaklaşım, tarihsel süreçlerin incelenmesinde kullanılan en temel yöntemlerden biri olup, olayların ve olguların bağlamına uygun bir şekilde ele alınmasına olanak tanır. Araştırmada, tarihsel verilerin toplandığı dönemin sosyopolitik çerçevesi göz önünde bulundurularak, olayların daha derinlemesine anlaşılması amaçlanmaktadır. Bu bağlamda konu hakkında elde edilen verilerin analizinin yapılarak değerlendirilmesi, elde edilen sonuçların objektif olarak ortaya konması öngörülmektedir.

1. Valiler Dönemi (714-756) Denizcilik Faaliyetleri

Mûsâ b. Nusayr'ın, Emevî halifesi I. Velîd b. Abdülmelik (86-96/705-715) tarafından başkent Şam'a çağırılmasından Abdurrahman b. Muâviye'nin Endülüs'e geçişine kadar olan süreç Endülüs'te "Valiler Dönemi" olarak adlandırılmıştır. Mûsâ b. Nusayr, Endülüs'ten ayrılırken oğlu Abdülazîz b. Mûsâ'yı yerine idareci olarak bırakarak 95/714 yılında Şam'a dönmüştür.⁵ 138/756 yılında Abdurrahman ed-Dâhil'in (138-172/756-778) Endülüs'e girişine kadar olan yaklaşık kırk iki yıllık periyotta 21 vali görev yapmıştır.⁶ Kısa

⁴ Ebû Bekr Muhammed b. Ömer b. Abdilazîz b. İbrâhîm el-Endelüsî el-İşbîlî el-Kurtubî İbnü'l-Kütüyye, *Târîhu iftitâhi'l-Endelüs*, thk. İbrahim Ebyârî (Kahire&Beyrut: Dârü'l-Kitâbü'l-Mısırî, 1989), 79; Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. Abdillâh b. Abdilmün'im es-Sanhâcî el-Himyerî, *Sıfatü Cezîreti'l-Endelüs, müntehebe min Kitâbi'r-Ravzi'l-mi'târ fî haberi'l-aktâr*, thk. Évariste Lévi-Provençal (Beyrut&Lübnan: Dârü'l-Ceyl, 1988), 159; Ebû Mervân Hayyân b. Halef b. Hüseyin b. Hayyân b. Muhammed b. Hayyân el-Kurtubî el-Endelüsî İbn Hayyân, *Min Kitâbi'l-Muktebes li İbn Hayyân el-Kurtubî*, thk. Mahmûd Ali Mekki (Riyad: Merkezü'l-Melik Faysal li'l-Buhûs ve'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, 2003), 456; Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ahmed el-Kureşî el-Makkarî et-Tilimsânî el-Fâsî Makkarî, *Nefhu't-tîb min gusni'l-Endelüsî'r-ratîb ve zikru vezîrihâ Lisâni'd-dîn İbni'l-Hatîb*, thk. İhsan Abbas (Beyrut: Dâru Sâdr, 1968), 1/346; Hüseyin Munîs, "Ğârâtü'n-nurmaniyyîn 'ale'l-Endelüs", *el-Mecelletü't-târihyeti'l-Mısriyye* I/II (1949), 41; Abbâdi - Sâlim, *Tarihü'l-Bahriyye*, 160.

⁵ İbnü'l-Kütüyye, *Târîhu iftitâhi'l-Endelüs*, 47; Müellifi Meçhul, *Ahbâru Mecmû'a*, thk. İbrahim Ebyârî (Kahire: Dârü'l-Kütübi'l-Mısırî, 1989), 27; Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. İzârî el-Merrâküşî İbn İzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib fî İhtisâri Ahbâri Mülûki'l-Endelüs ve'l-Mağrib*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'ruf - Muhammed Beşşâr A'vvâd (Tunus: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 2013), 2/53; Makkarî, *Nefhu't-tîb*, 1/323-324; İsmail Hakkı Atçeken, *Endülüs'ün Fethi ve Mûsâ b. Nusayr* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2002), 85.

⁶ Nizamettin Parlak, *Endülüs'ün Doğuşu-Endülüs'ün Fethi ve Endülüs Emevileri'nin Kuruluşu* (Hikmetevi Yayınları, 2021), 85-86.

sayılabilecek bir süre zarfında bu kadar fazla idarecinin görev yapması nedeniyle bu dönem, siyasî olarak Endülüs'ün istikrarsız olduğu bir devir olarak nitelendirilebilir.⁷ Bu durumun sonucu olarak, Endülüslü idarecilerin denizcilik konusuna yoğunlaşamadıkları düşünülebilir.

İlk dönem Endülüs tarihi kaynakları, valiler döneminde Endülüs'te bir deniz gücünün varlığından ve valilerin emri ile gerçekleştirilen herhangi bir deniz seferinden bahsetmemektedir. Her ne kadar bu süreçte donanmanın varlığından söz edilmese de Endülüs'ün kıyı şeridinde, bölgedeki denizcilerin faaliyetlerinin devam ettiği ve askerî hareketliliğin olduğu görülmektedir.⁸ Endülüs'ün fethiyle birlikte yarımadada bulunan gayri müslim ve daha sonrasında İslam dünyasından bölgeye gelen Müslüman denizciler faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Endülüslü denizciler, özellikle Kuzey Afrika ve Avrupa kıyılarına seferler düzenlemeye ve buradaki limanları kullanarak ticarî faaliyetlerini sürdürmeye devam etmişlerdir.⁹

684| db

Bu dönemde denizcilik faaliyeti adına zikredilen birkaç örnek dışında çok fazla hareketliliğin olmadığı görülmektedir. Bunlardan ilki Endülüs'ün fethinden sonra meydana gelen Sâre el-Kütyye'nin¹⁰

⁷ Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları Siyasî Tarih* (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2012), 59.

⁸ Enrique Gonzabes Craviota, "Algunos Datos Sobre el Comercio Entre al-Andalus y el Norte de Africa en la época omeya (I): los puertos de contacto", *Sharq Al-Andalus* 8 (1991), 25.; Mikel de Epalza Ferrer, "Costas alicantinas y costas magrebíes el espacio marítimo musulmán según los textos árabes", *Sharq Al-Andalus* 3 (1986), 25-31; Mikel de Epalza Ferrer, "Costas alicantinas y costas magrebíes: el espacio marítimo musulmán según los textos árabes (2)", *Sharq Al-Andalus* 4 (1987), 45-48.

⁹ Henri Pirenne, *Hız. Muhammed ve Charlemagne* (İstanbul: İmge Kitabevi, 2006); Mohammad Ballan, "Fraxinetum: An Islamic Frontier State in Tenth-Century Provence", *Comitatus* 41 (2010), 41-51.

¹⁰ Endülüslü tarihçi İbnü'l-Kütyye'nin atasıdır. Endülüs'te bulunan Got Krallığının son hükümdarı Witiza (Gaytaşa) öldüğünde geride üç evladı bulunmaktaydı. Bunlar Ole-Mundo (el-Mund), Vagle (Aquila/Rómulo) ve en küçükleri Ertabâs (Ardabast)'tır. Ole-Mundo'nun kızı olan Sâre, babasının ölümü üzerine onun mülklerini idare etmiştir. Görüşme sonrasında Sâre'yi himayesine alan Hışam, onu Ömer b. Abdülazîz'in azatlısı İsâ b. Müzâhim ile evlendirmiştir. Sâre'nin Müzâhim'den İbrahim ve İshak isimli iki çocuğu oldu. Bahsi geçen İsâ b. Müzâhim, İbn Kütyye'nin dedesidir; İbnü'l-Kütyye, *Târîhu iftitâhi'l-Endelüs*, 30; Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik ve takrîbü'l-mesâlik li-ma'rifeti a'lâmi mezhebi Mâlik*, thk. Muhammed Sâlim Hâşim (Beyrut&Lübnan: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1998), 182; Yâkût b. Abdullah el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ'*, thk. İhsan Abbas (Beyrut&Lübnan: Dârü'l-Garbu'l-İslâmî, 1993), 6/2592; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebi et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*,

olayıdır.¹¹ Babası Ole-Mundo'nun ölümü üzerine mallarının idaresi kızı Sâre ve kardeşlerine geçmiştir, fakat amcaları Ertabâs (Arda-bast) kardeşlerin mallarına el koymuştur. Bunun üzerine Sâre, durumu bildirmek için Şam'a gitmeye karar vermiştir. İbnü'l-Kütiyye bu hususu, “*Bunu yapabilmek için Sâre, İşbîliye’de bir gemi inşa ettirdi. Sâre ve iki genç kardeşi gemi ile Suriye’ye doğru yola çıkarak Aşkalon limanına indiler. Sâre ve kardeşleri Aşkalon limanından Hişâm b. Abdülmelik’in yanına gidene kadar yolculuklarına devam ettiler.*” şeklinde aktarmıştır.¹² Burada, rivayetin doğruluğu veya Sâre’nin bunu tek başına gerçekleştirip gerçekleştirmediği tartışmalı olsa da bizi ilgilendiren kısmı geminin inşa edilme ihtiyacıdır. Erken dönemde, Doğu İslam dünyasıyla, en azından Sâre’nin varış noktası olan Suriye’yle doğrudan deniz trafiğinin olmadığı ve direkt olmasa bile Endülüs’te bu kadar uzun bir yolculuk için gereken büyüklükte gemi bulmanın zor olduğu şeklinde yorumlanabilir. Elbette bu, Endülüs’te gemi olmadığı anlamına gelmemeli; sadece, o dönem Kuzey Afrika ile ticaret ve balıkçılık faaliyetleri için kullanılan gemilerin, yapılacak yolculuk için uygun olmadığı ifade edilebilir.¹³

db | 685

Valiler Dönemi’ndeki denizcilik faaliyetleri hakkında dönemin kaynakları, ağırlıklı olarak Endülüs ve Mağrib arasında gerçekleşen asker gücünü oluşturan kişilerin taşınması hususu üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu konuda ilk olay Mağrib’ten Endülüs’e taşınan Suriyeli (Şâmiyyûn) askerlerdir.¹⁴ Emevî halifesi Hişâm b. Abdülmelik (106-724/125-743) döneminde Kuzey Afrika’da ortaya çıkan Berberî

thk. Şuayb el-Arnaût - Ekrem el-Bûsî (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1983), 16/2200; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcü’l-mûzheb fî ma’rifeti a’yânî ’ulemâ’i’l-mezheb*, thk. Muhammed Ahmed Ebü’n-Nûr (Kahire: Dâru’t-Türâs, 1972), 2/217; Ann R. Christys, *Christians in al-Andalus (711-1000)* (New York: Routledge, 2013), 158-159.

¹¹ Hadise hakkında daha detaylı bilgi için bk. İbnü'l-Kütiyye, *Târîhu iftitâhi’l-Endelüs*, 29-32; Fuat Günel, “İbnü'l-Kütiyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000); Maria Isabel Fierro, “İbn al-Qutiyya, el hijo de la Goda”, *Historia* 16 217 (1994), 111-119.

¹² İbnü'l-Kütiyye, *Târîhu iftitâhi’l-Endelüs*, 30-31.

¹³ İbnü'l-Kütiyye, *Târîhu iftitâhi’l-Endelüs*, 31-32; Jorge Lirola Delgado, *El poder naval de Al-Andalus en la época del califato omeya (siglo IV / X era cristiana)*, (Granada: Departamento de estudios semíticos, Facultad de filosofía y letras, Universidad de Granada, 1991), 86-87.

¹⁴ Kuzey Afrika’da meydana gelen Berberî isyanını bastırmak için gönderilen ve daha sonrasında Belc b. Bişr komutasında Endülüs’e geçen Suriyeli askerlere “Şâmiyyûn” denilmekteydi. Bu askerler genellikle Kays kabilesine mensuptu. Endülüs’ün fethiyle birlikte buraya gelen ve yerleşen Araplar ve Berberiler’e “Belediyyûn” denilmekteydi ve bunlar da genellikle Yemenli/Kelb kabilesine mensuptu.; İbnü'l-Kütiyye, *Târîhu iftitâhi’l-Endelüs*, 41-44; Özdemir, *Endülüs Müslümanları Siyasi Tarih*, 76.

isyanları devam ederek Endülüs'e sıçramıştır.¹⁵ Endülüs'te isyanın bastırılması için dönemin valisi Abdülmelik b. Katan, Tanca'da bulunan Belc b. Bişr'den yardım istemiştir. Yaklaşık on bin kişilik askerî birliğin Endülüs'e taşınması Vali Abdülmelik b. Katan'ın gönderdiği gemilerle gerçekleştirilmiştir. Askerî birlik Sebte'den alınarak Cezîretü'l-Hadrâ'ya (Algeciras) getirilmişlerdir.¹⁶

Belc b. Bişr, Endülüs'e gelmeden önce isyanın bastırılmasından sonra geri döneceklerine dair Vali Abdülmelik b. Katan ile bir anlaşma yapmıştır. İsyanın kontrol altına alınmasının ardından, anlaşma gereği, Belc ve askerleri toplu olarak tek bir seferde Kuzey Afrika'ya dönmek istemiş; fakat Vali Abdülmelik b. Katan, on bin askeri ve bu askerlerin eşya ve kölelerini taşıyabilecek kadar gemiye sahip olmadıklarını belirterek isteği geri çevirmiştir. Katan, Suriyeli askerleri ancak parça parça taşıyabileceğini söylemiş, bunun üzerine Belc b. Bişr Kuzey Afrika'daki Berberîlerden çekindikleri için Endülüs'ten ayrılmamış ve devamında iç karışıklıklar meydana gelmiştir.¹⁷

686| db

Endülüslü tarihçi İbnü'l-Kütüyye, olayı farklı bir değerlendirme yaparak ele almıştır. Kütüyye, Belc b. Bişr ve askerlerinin Tanca'da bulunduğu sürede, Vali Abdülmelik b. Katan'dan haber alamayınca, inşa ettirdikleri tekneler ve bölgedeki tüccarlardan aldığı gemilerle Endülüs'e geçtiğini rivayet etmiştir.¹⁸ Ancak, Belc ve askerlerin Tan-

¹⁵ İsyanın sebepleri ve sonuçları hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Cem Zorlu, *Abbasilere Yönelik Dirî ve Siyasî İsyânlar: Ebû Cafer al-Mansur Dönemi* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2001), 25.; Hakkı Dursun Yıldız, "Berberîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1992), 5/481.; İsmail Hakkı Atçeken, *Devlet Geleneği Açısından Hişâm b. Abdülmelik* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2001), 90-101.; Yaşar Emrah Koşdaş - İhsan Arslan, "Endülüs Valiler Dönemi'nde Berberî İsyânları", *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/20 (2021), 199-203.

¹⁶ *Ahbârü Mecdû'a*, 43; Hüseyin Münis, *Sevrâtü'l-berber fî İfrikiyye ve'l-Endelüs (102-136/721-753)* (Mısır: Matbaatu Cemiâti Fuadî'l-Evvel (Kahire Üniversitesi Yayınları), 1948), 55; Hamdî Abdülmünim Muhammed Hüseyin, *Sevrâtü'l-Berber fî'l-Endelüs fî Asri'l-İmâratî'l-Emevîyye* (Kahire: Müessesetü'l-Şebâbî'l-Kâhire, 1993), 6; Abdülkerim Özeydin, "Abdülmelik b. Katan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1988), 1/256; Koşdaş - Arslan, "Endülüs Valiler Dönemi'nde Berberî İsyânları", 205.

¹⁷ İbnü'l-Kütüyye, *Târîhu iftitâhi'l-Endelüs*, 79-85; Özdemir, *Endülüs Müslümanları Siyasî Tarih*, 48-51; Delgado, *El poder naval*, 84; Mehmet Şeker - Mehmet Özdemir (ed.), *İslâm Tarihi ve Medeniyeti 4: Endülüs* (Siyer Yayınları, 2018), 4/48; Hakkı Dursun Yıldız (ed.), *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi* (İstanbul: Çağ Yayıncılık, 1988), 4/88.

¹⁸ İbnü'l-Kütüyye, *Târîhu iftitâhi'l-Endelüs*, 40.

ca şehrinde muhasara altında oldukları, yiyecek ve diğer ihtiyaçların karşılanması noktasında sıkıntı yaşadıkları aktarılmaktadır.¹⁹ Dolayısıyla kısa sürede on bin askerî, bir o kadar at ve silah taşıyabilecek geminin inşa edilmesi mümkün görünmemektedir. Burada kendileri için gemi kiralama fikrinin daha uygun olduğu ifade edilebilir. Tarihçi Abbâdi de konuyla ilgili benzer bir yorumda bulunarak, Tanca'da bekleyen askerî birliğin Endülüs'e geçişleri esnasında kullandıkları gemilerin birçoğunun bölgedeki tacirlere ait ticaret gemisi olduğunu belirtmiştir.²⁰ O, İbnü'l-Kütüyye'de geçen "*tüccarlardan gemi aldı*"²¹ ifadesine dayanarak bu şekilde bir yorumda bulunmuştur.

Özetle, Endülüs'te meydana gelen birçok iç isyan nedeniyle denizcilik konusunda fazla ilerleme kaydedilememiştir. Dolayısıyla Valiler döneminde, Endülüs'teki fetih hareketleri, ülkeye yerleşimin kalıcı bir hale gelmesi için verilen çabalar ve iç meseleler İslam tarihi kaynaklarında daha fazla yer bulmaktadır. Bu nedenle dönemin Endülüs denizciliği hakkında net veriler ortaya konamamaktadır. Valiler döneminde Endülüs'te donanma kurulmamasının en önemli nedenleri arasında, buranın Emevî merkez idaresine bağlı olup Akdeniz'deki İslam donanmasından ihtiyaç duyulduğunda yararlanabilmesi; merkezi idare zayıfladığında ise içteki birliği sağlamaya öncelik vererek dışardan gelen deniz saldırılarına karşı karadan yaptıkları savunmanın başarılı olması zikredilebilir. Her ne kadar ilk dönem İslam tarih kaynakları, Valiler döneminde resmî donanma faaliyetlerinden söz etmese de bölgede askerî hareketliliğin var olduğu ifade edilebilir.

db | 687

2. Emîrlik Dönemi Denizcilik Faaliyetleri

Abbâsîler, siyasî rakipleri Endülüs Emevîlerine karşı doğrudan askerî bir operasyon gerçekleştirmemiş, fakat Endülüs'te meydana gelen birçok isyanı desteklemiş ve lojistik desteklerini deniz yoluyla ulaştırmıştır. Dolayısıyla, çoğu isyan Abbâsîlerin idaresi altındaki Mağrib'ten Endülüs'e geçerek başlatılmıştır.²² Bu dönemde gerçekleştirilen ilk isyan, 145/763 yılında Mağrib'ten Endülüs'e geçen A'lâ

¹⁹ *Ahbârü Mecmû'a*, 43; Yıldız, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, 4/88.

²⁰ Ahmed Muhtâr el-Abbâdi, *Dirâsât fî Târîhi'l-Mağrib ve'l-Endelüs* (İskenderiye: Müessesetü Şebâbi'l-Câmia, ty), 247.

²¹ İbnü'l-Kütüyye, *Târîhu iftîrâhi'l-Endelüs*, 40.

²² Delgado, *El poder naval*, 95.

b. Muğîs el-Yahsûbî'nin I. Abdurrahman'a karşı Bâce'de (Beja)²³ başlatmış olduğu isyandır. İsyanda el-Yahsûbî'ye Abbâsî halifesi Ebû Ca'fer el-Mansûr (136–158/754–775) tarafından destek gönderilmiştir.²⁴

Bir diğer isyan, 155/772 yılında Cezîretülhadrâ'da (Algeciras) Vali Abdülazîz b. Rümâhis el-Kinânî'nin başlattığı ayaklanmadır. el-Kinânî, isyanın başarısız olması üzerine deniz yoluyla Kuzey Afrika'ya kaçmış ve oradan Abbâsî halifesi el-Mansûr'un yanına gitmiştir. Bu da isyanın Abbâsîler tarafından desteklendiğini göstermektedir.²⁵ Ertesi sene Abdülğafir el-Yahsûbî liderliğinde başlayan ve daha sonrasında başarısız olan isyan sonrasında isyancılar, deniz yolu ile Mağrib'e geri kaçmışlardır.²⁶ 779 yılında Kuzey Afrika'dan Endülüs'ün doğu sahiline gelen Abdurrahman b. Habîb es-Siklebî el-Fihri isyan başlatmıştır. Tüdmîr bölgesinde başlayan ayaklanma daha sonrasında Belensiye (Valencia) kıyılarına kadar ilerlemiştir. I. Abdurrahman, isyanı Berberî askerleriyle birlikte bastırmıştır. Asilerin Kuzey Afrika'ya kaçmalarını önlemek için sahilde bulan gemilerinin yakılarak etkisiz hale getirilmesini emretmiştir. Uzrî ise gemilerin batırılarak yok edildiğini aktarmaktadır.²⁷ Yine daha sonraki yıllarda meydana gelen bazı isyanlar da amacına ulaşmamış ve isyancılar deniz yolu ile Kuzey Afrika'ya kaçmıştır.²⁸ Zikredilen örnekler, Kuzey Afrika ve Mağrib'den gelen askerî yardımların olduğunu ve genellikle bu durumun önüne geçilemediğini göstermektedir. Dolayısıyla o dönem için Endülüs'ün kıyı bölgelerinde önemli bir deniz gücünün olmadığı söylenebilir.

688| db

²³ Günümüzde Portekiz sınırları içerisinde yer alan bu şehir, Lizbon'un güneydoğusunda bulunmaktadır.; Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. Abdillâh b. Abdilmün'im es-Sanhâcî el-Himyerî, *er-Ravzü'l-mî'târ fî haberi'l-aktâr*, thk. İhsan Abbas (Lübnan: Mektetü Lübnan, 1984), 75; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî'l-Kâsım er-Ruaynî el-Kayrevânî İbn Ebû Dînâr, *el-Mü'nis fî ahhâri İfrîkiyye ve Tûnis*, nşr. Muhammed Şemmâm (Tunus: Matb'atu'd-Devletü't-Tûnisîye, 1286), 36-42; İbrahim Harekât, "Bâce", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1991), 4/413.

²⁴ Parlak, *Endülüsün Doğuşu*, 120.

²⁵ *Ahhâru Mecmû'a*, 106; Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Ömer b. Enes b. Dilhâs el-Uzrî, *Nusûs 'ani'l-Endelüs: Tersî'u'l-ahbâr ve tenvî'u'l-âsâr ve'l-bustân fî garâ'ibi'l-büldân ve'l-mesâlik ilâ cemi'l-memâlik*, thk. Abdülazîz Ehvânî (Madrid: Dirâsati'l-Ma'hadi'l-İslâmiye, 1965), 117.

²⁶ İbn İzârî, *Beyânü'l-Muğrib*, 2/65; Hakkı Dursun Yıldız, "Abdurrahman I", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/148.

²⁷ İbn İzârî, *Beyânü'l-Muğrib*, 2/66; Uzrî, *Nusûs 'ani'l-Endelüs*, 11; Yıldız, "Abdurrahman I", 1/146.

²⁸ *Ahhâru Mecmû'a*, 104-109; Delgado, *El poder naval*, 90.

Yukarıda bahsedilen durumun tam aksine olduğunu iddia eden birkaç görüş de mevcuttur. İspanyol tarihçi José Antonio Conde y García, Emîr I. Abdurrahman'ın, Meriye (Almería), Tarrakûne (Tarragona), Kartâcenetü'l-Halfâ (Cartagena), Şentemeriye (Santa María) ve İşbîliye gibi kıyı şehirlerinde tersaneler kurdurarak gemiler inşa ettirdiğini ve Münekkeb (Almuñécar), Cezîretülhadrâ, Kâdis (Cádiz) ve Velbe (Huelva) gibi şehirlere ise tersane kurulmasını emrettiğini nakletmektedir.²⁹ Bir başka tarihçi Charles Romey de benzer bilgiler verdikten sonra I. Abdurrahman'ın, hâcibini “*emîrî'l-mâ*” olarak Endülüs'ün doğu liman şehirlerinde tersaneler ve gemiler inşa etmesi için görevlendirdiğini söylemektedir.³⁰ Fakat iki yazar da aktarmış oldukları bilgileri hangi kaynaktan aldıklarına dair ne bir dipnot vermiş ne de bir açıklama yapmıştır. Ayrıca aktarılan bilgilerin ilk dönem Endülüs tarihi kaynaklarında geçmemesi, rivayetlere şüphe ile yaklaşılmasına neden olmaktadır. Yine ismi geçen Temmâm b. Alkâme'nin İslam tarihi kaynaklarında “donanma komutanı” unvanı ile anılmaması da dikkat çekmektedir.³¹

Konu hakkındaki diğer bir değerlendirmede ise 147-148/765-766 yılları arasında Tuleytula'da (Toledo) meydana gelen olaylarda isyancılara destek için Kuzey Afrika'dan Berberîlerin geldiği aktarılmaktadır. I. Abdurrahman'ın, Berberîlerin Endülüs'e girişlerini önlemek için, bazı şehirlerin limanlarında birçok gemi inşa ettirdiği ve bir donanma oluşturarak kıyı bölgelerini korunmayı amaçladığı zikredilmektedir. Meydana getirilen donanmayla sınırı muhafaza görevine de dönemin Hâcibi Temmâm b. Alkâme getirilmiştir. Hâcib, Endülüs sahillerini dolaşarak Berberî saldırılarının tekrarlanmasını önlemiştir.³² Bahsi geçen olaylar hakkında yine herhangi bir kaynak verilmemesi rivayetin güvenilirliğini azaltmaktadır.

db | 689

²⁹ José Antonio Conde, *Historia de la dominacion de los árabes en España: sacada de varios manuscritos y memorias árabigas* (Barcelona, 1844), 202.

³⁰ Mehmet Çiftçi, *Endülüs Emevî Devletinde donanma (711-1031)* (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2022), 33.

³¹ Ziya Paşa, konu hakkında, kaynak belirtmeden şöyle bir bilgi vermektedir: “Bundan böyle (I. Abdurrahman), Afrika tarafından vahşi Berberî kabilelerinin ahlâkının İspanya'ya gelmesini önlemek üzere Tarrakûne, Turtûşe, Kartâcenetü'l-Halfâ, Meriye ve Kâdis gibi şehir limanlarında birçok gemiler inşa edip hazırlayarak, İspanya sahillerini dolaşıp muhafaza etmek vazifesini hâcib ve amiral olan Temam bin Kumh'a ihale etti. Bu olayın semereleri görüldü ve bir müddet İspanya Berberîler'in tasallutundan masun ve mahfuz oldu.”; Ziya Paşa, *Endülüs Tarihi* (İstanbul: Selis Yayınları, 2004), 57.

³² Ziya Paşa, *Endülüs Tarihi*, 57.

Tarihçi Şekîb Arslan'ın da konuyla ilgili benzer görüşleri mevcuttur. Şekîb Arslan, Emîr I. Abdurrahman'ın, 793 senesinde Turtûşe (Tortosa), Meriye, Tarrakûne, Kartacâne ve İşbîliye gibi önemli liman şehirlerini ele geçirdiğini ve daha sonra Frankların kontrolündeki Balear, Sardunya ve Korsika adalarına sefer düzenlediğini nakletmektedir.³³ Fakat Arslan da konuyla alakalı herhangi bir kaynak vermemektedir. Ayrıca olayın gerçekleştiği yıl olarak zikredilen 793'te Endülüs'te Emîr I. Abdurrahman değil, oğlu I. Hişâm idarede bulunmaktaydı.³⁴ Dolayısıyla bu görüşün de isabetli olmadığı ifade edilebilir.

Emîr I. Hakem döneminde babası I. Hişâm tarafından Kuzey Afrika'ya sürgün edilen amcaları Süleyman ve Abdullah, 798 senesinde Tâhert şehrinden Endülüs'e geçerek bir isyan başlatmışlardır.³⁵ Rüstemîler, iki muhalif amcayı desteklemek için Mağribül-evsat (Orta Mağrib) limanlarında, özellikle de Aynü'l-Ferrûc, Huneyn ve Tinnîs'te mürettebat bulunduruyordu.³⁶ Süleyman ve Abdullah aldıkları destekle ilk olarak 798'de Balear Adaları'nı ele geçirmeye çalışmışlardır. Daha sonrasında Abdullah, oğulları Ubeydullah ve Abdülmelik'le birlikte Şarlman'la görüşerek Berşelüne (Barcelona) ve Ebro'ya yapacağı seferlerde kendisine destek sağlamayı teklif etmişlerdir. Ancak Süleyman'ın ölümü üzerine Emîr I. Hakem, Abdullah'a bir miktar mal ve para vererek kendisini Belensiye'de kalmaya ikna etmiştir. Kurtuba'ya saldıran fakat mağlup edilen Süleyman ise Mâride'ye (Mérída) çekilmek zorunda kalmış ve burada yakalanarak öldürülmüştür.³⁷ I. Hakem, amcaları ile girdiği iktidar mücadelesinde isyancılarla anlaşma yoluna giderek onların doğu sahillerine yerleşmelerini sağlamıştır. Bu düzenleme, Belensiye'nin Emevî ailesinin bu kolunun toprakları hâline gelmesini sağlamış ve bu tarihten itibaren Abdullah "*el-Belensî*" (Valensiyalı) nisbesiyle anılmıştır. Bu döneme kadar bölge, etkili bir şekilde Kurtuba'nın boyunduruğu altına girmemişti, fakat Abdullah'ın bu-

³³ Şekib Arslan, *Tarihu Gazavâtî'l-'Arab fî Fransa ve Suvisre ve İtalya ve Cezairi'l-Bahri'l-Mutavassıt* (Beyrut&Lübnan: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1933), 139.

³⁴ Endülüs Emevî Emirleri ve Halifelerinin listesi için bk. Mehmet Özdemir, "Endülüs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1995), 11/214; Özdemir, *Endülüs Müslümanları Siyasî Tarih*, 158.

³⁵ İbn Hayyân, *Min Kitâbi'l-Muktebes* (2003), 93; Mehmet Özdemir, "I. Hakem", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1997), 15/173.

³⁶ Christophe Picard, *Sea of the Caliphs: The Mediterranean in the Medieval Islamic World*, çev. Nicholas Elliott (Cambridge: Harvard University Press, 2018), 245.

³⁷ İbn Hayyân, *Min Kitâbi'l-Muktebes* (2003), 93-102.

raya yerleşmesiyle Emevî ailesinin idaresine katılmıştır. İlerleyen süreçte Abdullah'ın ve Ubeydullah'ın askerî hedefi kuzeydeki Hıristiyanları yenmek olmuştur. Bunun neticesinde Endülüs'ün doğu kıyılarındaki denizcilerin sayısı artmış ve daha sonrasında bölgedeki denizciler Frank kıyılarına bir dizi saldırı başlatmıştır.³⁸ Durumdan rahatsız olan Franklar, 182/798 senesinde bölgeye donanma göndererek Endülüslü denizcileri buradan çıkarıp adaları ele geçirmişlerdir. Daha sonrasında 185/801-802 yılında Endülüslü denizciler adaları tekrar geri alıp bölge halkı ile yeni bir antlaşma yapmışlardır.³⁹

Endülüs'ün doğu sahillerinde faaliyet gösteren Müslüman denizciler, Akdeniz'deki birçok adaya sefer düzenlemişlerdir. Bölgedeki denizciler bu dönemde genellikle çevrede ticaret yapan İtalyan ve Frank gemilerini yağmalamış ve kıyı şehirlerine akınlar yapmışlardır. Denizciler, Korsika ve Sardinya adalarına kadar uzanan bir hatta hareket ederek seferlerini gerçekleştirmişlerdir. İlk olarak 806 senesinde ise Korsika'ya sefer düzenleyen Endülüslü denizcilerden bahsedilmektedir.⁴⁰ Sefer sırasında Endülüslü denizciler, Ceneviz gemileri ile karşılaşmışlar ve meydana gelen savaş sonrasında Ceneviz filosu yenilgiye uğratılmıştır. Müslümanlar yirmi rahibi esir alarak Endülüs'e dönmüşlerdir.⁴¹ Ertesi yıl Sardinya adasına yapılan seferde ise Endülüslü denizciler güçlü mukavemet nedeni ile

³⁸ Picard, *Sea of the Caliphs*, 245; Hugh Kennedy, *Muslim Spain and Portugal: A Political History of al-Andalus* (Routledge, 2014), 42.

³⁹ Pierre Guichard, "Los inicios de la piratería Andalusí en el Mediterráneo Occidental (793–813)", çev. Eduard J. Verger, *Estudio sobre historia medieval* (Valencia: Instituto Alfons el Magnanim, 1987), 84-86; Mikel de Epalza, "Los cristianos en las Baleares musulmanas", *Les Illes Orientals d'Al-Andalus* (Palma de Mallorca: Institut d'Estudis Baleàrics, 1987), 134-138; Miguel Á. C. Ontiveros - Catalina M. Florit, "The Early Byzantine Period in the Balearic Islands", *The Insular System of Early Byzantine Mediterranean*, ed. D. Michaelides vd., BAR International Series 2523 (Oxford: British Archaeological Reports, International Series, 2013), 33; Juan Signes Codoñer, "Bizancio y las Islas Baleares en los siglos VIII y IX", *Mallorca y Bizancio*, ed. Rafael Durán Tapia (Palma: Palma de Mallorca, 2005), 46-78; Jonathan Jarrett, "Nests of Pirates? 'Islandness' in the Balearic Islands and La Garde-Freinet", *Al-Masāq* 31/2 (04 Mayıs 2019), 206.

⁴⁰ John H. Pryor - Elizabeth Jeffreys, *The Age of the Dromōn: The Byzantine Navy CA. 500-1204*, ed. David Abulafia vd. (Leiden ; Boston: Brill, 2006), 62/41-42.

⁴¹ *The Annals of St-Bertin*, çev. Janet L. Nelson (Manchester&New York: Manchester University Press, 1991), I/39-164; Friedrich Kurze - Georg Heinrich Pertz (ed.), *Annales Regni Francorum, inde ab a. 741 usque ad a. 829: qui dicuntur Annales laurissenses maiores et Einhardi* (Hannoverae: impensis bibliopolii Hahniani, 1895), 104-139.

geri dönmek zorunda kalmışlardır.⁴² Endülüs'ün doğu sahilindeki denizciler, 810'da Sardinya ve Korsika adalarına yeniden bir filo göndermiş ve Korsika'yı neredeyse tamamen fethetmişlerdir. Ancak 813'te Ampurias'lı Kont Irmingar, Korsika'dan Balear Adalarına dönerken onları yakalamış ve 8 gemiyi ele geçirmiştir. Endülüslü denizciler 838'de Marsilya'ya, 842 ve 850'de Arles'e baskın düzenlemiş ve 869'dan bir süre önce Rhône'un ağzındaki Camargue'de bir üs kurmuşlardır.⁴³ Yine bölgedeki denizciler, bugünkü Provence eyaletine bağlı Saint Tropez limanına yerleşerek, Fransa ve İtalya kıyılarına hücum etmiş ve bu güzergâh üzerinde gerçekleşen deniz ticaretini kontrol etmeye çalışmışlardır. Endülüslü denizciler Kartacâne körfezinde bulunan Eşkubars (Escombreas) limanına uğrayıp, oradan Beccâne bölgesinin limanı Meriye'de demirleyerek bu hattı bir üs olarak kullanmışlardır. Baskınlar ağırlıklı olarak Latin kaynaklarında yer almakla birlikte,⁴⁴ Ebû Ubeyd el-Bekrî, denizcilerin bazı önde gelenlerinin isimlerini vererek, yukarıda da aktarıldığı üzere, bunların Mağribü'l-evsat'ta Ténès (Tinnîs) şehrini kurduklarını aktarmıştır. Zikrettiği isimlerin başında Ebû Â'îşe, İbrahim b. Muhammed b. Süleyman gibi birçok denizci gelmektedir. Bekrî, onları "*Endülüslü denizciler/Bahriyyûn min ehli'l-Endelüs*" şeklinde kaydetmektedir.⁴⁵

Milâdi 9. yüzyılla birlikte Batı Akdeniz'de Endülüslü denizcilerin yoğunlaşan faaliyetleri genellikle Batılı kaynaklarda zikredilmektedir.⁴⁶ Bu nedenle I. Abdurrahman, I. Hişâm ve I. Hakem dönemlerinde Avrupa kıyılarına yapılmış askerî seferlerin muhtevası noktasında tartışmalar meydana gelmiştir. Konu hakkında çalışmaları bulunan Henri Pirenne, Pierre Guichard ve Jorge Lirola Delgado gibi tarihçiler, seferleri o dönem için donanma konusunda yetersiz olan Endülüs Emevî devletinden bağımsız olarak bölgedeki denizci-

⁴² Abbâdî, *Dirâsât fî Târîhi'l-Mağrib ve'l-Endelüs*, 252; Archibald Ross Lewis - Timothy J. Runyan, *European Naval and Maritime History, 300-1500* (Indiana University Press, 1985); Abbâdî - Sâlim, *Tarihü'l-Bahriyye*, 149.

⁴³ Arslan, *Tarihu Gazavati'l-'Arab fî Fransa ve Suvisre ve İtalya ve Cezairi'l-Bahri'l-Mutavassıt*, 11-29; Abbâdî - Salim, *Tarihü'l-Bahriyye*, 150-152; Özdemir, *Endülüs Müslümanları Kültür ve Medeniyet*, 142.

⁴⁴ *The Annals of St-Bertin*, I/39-164; Kurze - Pertz, *Annales Regni Francorum*, 104-139.

⁴⁵ Abdullâh b. Abdilazîz b. Muhammed b. Eyyûb b. Amr el-Bekrî, *Mesâlik ve'l-Memâlik*, thk. Adrian P. van Leeuwen - André Ferré (Kartaca: Dârü'l-Arabiyye li'l-Kitâb, 1992), 726.

⁴⁶ Guichard, "Los inicios de la piratería Andalusí"; Pirenne, *Hiz. Muhammed ve Charlemagne*, 182.

lerin düzenlediklerini ifade etmişlerdir.⁴⁷ Bu da akınların, Endülüs Emevîlerinin resmî izniyle değil de bölgedeki yerel/bağımsız denizcilerin kendi inisiyatifleriyle gerçekleştirildiğini kabul etmektedir.

Kurtubalı idarecilerin seferlere destek verip vermediğini tespit etmek zordur. Öncelikle, 844'ten önce düzenli bir Emevî donanmasının bulunmadığı göz önüne alındığında, desteğin doğrudan emîr ve onun deniz kuvvetleri aracılığıyla olmayacağını ifade edilebilir. Özellikle iç karışıklıkların yoğun olduğu ve vergi gelirlerinin düzenli olarak alınmadığı I. Abdurrahman ve I. Hişâm döneminin ilk yıllarında, bu tür deniz seferlerinin organizasyonu için finansman sağlanması oldukça zor görünmektedir. Elde edilen verilerden çıkarılabilecek sonuç, Endülüs deniz seferlerinin finansmanının önemli bir kısmının merkezi güç tarafından sağlanmadığı, daha ziyade muhtemelen yerel düzeydeki idareciler tarafından ödendiğidir.

Ayrıca buraya kadar aktarılan iddialara şunlar da ilave edilebilir: Bahsi geçen liman şehirleri Roma döneminin önemli kentleri arasında yer almaktaydı. Buralarda Roma döneminden kalma birçok limanın ve tersanenin varlığından ilk dönem kaynakları bahsetmektedir.⁴⁸ Zikredilen bölgelerde İslam fetihlerinden sonra gayrimüslim denizciler halen mevcuttu. Bu nedenle kıyı bölgelerinde bulunan tersanelerde gemi inşası yerel denizciler tarafında devam ettirilmekteydi. Devletin, gemi ihtiyacını, liman bölgelerindeki yerel denizcilerden gemi kiralayarak karşıladığına dair birçok rivayet aktarılmıştır. Buradan yola çıkarak, özel teşebbüs olarak tanımlayabileceğimiz denizciler ile devlet girişimi iç içe geçtiğinden, iki tarafın faaliyetlerinin birbirine karıştırıldığı ifade edilebilir.

3. Viking Saldırıları ve Sonrasında Donanmanın Kurulması

II. Abdurrahman döneminde Endülüs tarihi açısından önemli bir yere sahip olan Viking⁴⁹ saldırısı meydana gelmiştir. İslam tarihi

⁴⁷ Delgado, *El poder naval*, 92-98; Pirenne, *Hız. Muhammed ve Charlemagne*, 182.

⁴⁸ Şihâbüddin (Ebü'l-Abbâs) Ahmed b. Yahyâ b. Fazlillâh el-Ömerî, *Vasfû l-friktye ve'l-Mağrib ve'l-Endelüs*, nşr. Hasan Hüsnî Abdülvehhâb (Tunus: Matbûa'tu en-Nahza, ty), 44.

⁴⁹ Ayrıntılı bilgi için bk. Elisabeth Piltz, "Byzantium and Islam in Scandinavia", *Byzantium and Islam in Scandinavia: acts of a symposium at Uppsala University, June 15-16 1996*, ed. Elisabeth Piltz, *Studies in Mediterranean archaeology*, v. 126 (Jonsered [i.e. Göteborg]: P. Åströms förlag, 1998), 12; Brink Stefan, "Vikingler Kimdir?", *Viking Dünyası*, ed. Brink Stefan - Neil Price (İstanbul: Alfa Tarih Yayınları, 2015), 19-20; William Montgomery Watt, "Arapça Kaynaklarda Vikingler", *Viking Dünyası*, ed.

kaynaklarında, Vikingler Urdumâniyyûn, Mecûs ve Rûs şeklinde zikredilmektedir. Vikingler, Batılı kaynaklarda olduğu gibi İslam tarihi kaynaklarında da yağmacı ve saldırgan bir toplum olarak tanımlanmaktadır.⁵⁰ Saldırı sonrasında Endülüs'ün güçlü bir donanmaya ihtiyacı olduğu gerçeği ortaya çıkmıştır. Endülüs idarecileri, donanma konusunda ne kadar eksik ve bu tür saldırılar karşısında ne kadar dayanıksız olduklarını acı bir şekilde tecrübe etmişlerdir.

3.1. Birinci Saldırı

Endülüs'e yapılan ilk Viking saldırısı 229/844 yılında gerçekleşmiştir.⁵¹ Vikingler; İbn Hayyân ve Uzrî göre 54 gemi ve 45 sandal/küçük botla, İbn İzârî'ye göreyse yaklaşık 80 gemiyle Endülüs kıyılarına saldırmış ve ilk olarak Üşbûne (Lizbon) şehrine girmişlerdir. Vikingler, yaklaşık 13 gün boyunca devam eden yağma sonrasında sırasıyla Leble (Niebla), Kâdis ve Şezûne (Medina Sidonia) şehirlerine saldırmışlardır. Bu şehirleri yağmaladıktan sonra Vâdilebîr Nehri, (en-Nehri'l-A'zam/Guadalquivir) üzerinden İşbîliye'ye kadar ilerlemiş ve büyük bir yıkım gerçekleştirmişlerdir.⁵² II. Abdurrahman'ın gönderdiği büyük bir ordu, Viking birliklerini püskürtmüş, kaynakların belirttiğine göre Müslümanlar 4 gemiyi ele geçirip içindekileri ganimet olarak aldıktan sonra yakmışlardır. Vikingler,

Brink Stefan vd. (İstanbul: Alfa Tarih Yayınları, 2015), 694; Ali Dadan, "Tarihte İslam Dünyasını Hedef Alan Viking Saldırıları", *İSTEM* 25 (2016), 113.

⁵⁰ İbnü'l-Kütyye, *Târîhu iftitâhi'l-Endelüs*, 78; Uzrî, *Nusûs 'anil-Endelüs*, 97; Abbâdi - Sâlim, *Tarihü'l-Bahriyye*, 152; Munîs, "Ġârâtü'n-nurmaniyyîn 'ale'l-Endelüs", 24; Watt, "Arapça Kaynaklarda Vikingler", 694; Dadan, "Tarihte İslam Dünyasını Hedef Alan Viking Saldırıları", 113; Ramazan Şeşen, *İbn Fadlan Seyahatnamesi ve Ekleri* (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2010), 75-76.

⁵¹ İbnü'l-Kütyye, *Târîhu iftitâhi'l-Endelüs*, 78; İbn Hayyân, *Min Kitâbi'l-Muktebes* (2003), 450; Uzrî, *Nusûs 'anil-Endelüs*, 98; İbn İzârî, *Beyânü'l-Muğrib*, 2/101-102; Abdullâh b. Abdilazîz b. Muhammed b. Eyyûb b. Amr el-Bekrî el-Endelüsî Bekrî, *el-Muğrib fî zikri bilâdi İfrîkiyye ve'l-Mağrib*, thk. William Mac-Guckin de Slane (Kahire: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1933), 49; eş-Şeybânî el-Cezerî Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi el-Kâmil fit-Târih Tercümesi* (İstanbul: Bahar Yayınları, 1991), 7/7/21; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm*, thk. Ömer Abdüsselam ed-Tedmûrî (Beyrut&Lübnan: Dârü'l-Kitâbi'l-A'rabî, 1991), 17/7; Makkarî, *Nefhu't-tîb*, 1/345; Munîs, "Ġârâtü'n-nurmaniyyîn 'ale'l-Endelüs", 31; Reinhart Pieter Anne Dozy, *Los Vikingos en España* (Madrid: Ediciones Polifemo, 1987), 15-17; Abbâdi - Sâlim, *Tarihü'l-Bahriyye*, 155.

⁵² İbnü'l-Kütyye, *Târîhu iftitâhi'l-Endelüs*, 99; İbn Hayyân, *Min Kitâbi'l-Muktebes* (2003), 451-453; İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi*, 1991, 7/98; Munîs, "Ġârâtü'n-nurmaniyyîn 'ale'l-Endelüs", 31.

gemilerine binip denize açılarak canlarını kurtarmışlardır.⁵³ Vikingler, İşbîliye'den ayrıldıktan sonra Leble ve Bâce şehirlerine saldırmış, oradan Üşbûne'ye gelerek Atlas okyanusuna açılarak geri dönmüşlerdir. Müslümanların güçlü direnişi sonrasında saldırganlar İşbîliye'den çekilmek zorunda kalmış ve bu esnada uğradıkları şehirleri yağmalamışlardır. Kaynaklarda verilen bilgilerden o dönemde Endülüs'te Müslümanların geri çekilen Vikingleri takip edebilecek bir donanma gücüne sahip olmadığı anlaşılmaktadır.⁵⁴

Endülüs'te iç çekişmelerin büyük oranda tamamlanıp kurumsal anlamda yapılanmanın başladığı döneme denk gelen saldırının, Endülüs'ü bu noktada hazırlıksız yakaladığı ifade edilebilir. I. Hakem'in kurmayı hedeflediği donanmanın henüz tamamlanmamış olması nedeniyle Viking gemilerine net olarak karşılık verilememiştir. Bir diğer husus ise o dönem için bölgedeki denizcilerin Vikinglere müdahale edememesidir. Denizciler, ağırlıklı olarak Endülüs'ün doğu sahillerinde faaliyet gösterdikleri için batıdan gelen bu büyük saldırıya müdahale etmekte zorlanmışlardır. İbnü'l-Esîr'in aktardığı rivayet, durumu açıklamaktadır: *“Bu arada Endülüs emîri Abdurrahman'ın birkaç parça gemisi İşbîliyye'ye varmış, ancak düşman bunu haber alınca derhal Leble'ye varıp yağmaya girişmiş, birçok kimseyi esir aldıktan sonra da oradan Ekşûniye'ye varmıştı.”*⁵⁵ İbnü'l-Esîr'in ifadelerinden, o dönemde Endülüs'te Müslümanların güçlü bir donanmaya sahip olmadığı düşüncesini desteklemektedir. İbnü'l-Esîr haricinde, olaydan bahseden tarihçiler, Endülüs'ün Vikinglere karşı gemi gönderdiğinden bahsetmemiştir. Bu da gönderilen gemilerin Endülüs donanmasına değil de bölgedeki denizcilere ait olma ihtimalini gündeme getirmektedir.

3.2. Saldırı Sonrasında Alınan Önlemler ve Donanmanın Kurulması

Saldırı sonrasında dönemin Viking kralı Horik Endülüs'e bir heyet göndermiş ve barış anlaşması yapmak istediğini bildirmiştir. II. Abdurrahman, bu çağrıya olumlu cevap vermiş ve Yahya b. Ha-

⁵³ İbn Hayyân, *Min Kitâbi'l-Muktebes* (2003), 451-457; İbn İzârî, *Beyânü'l-Muğrib*, 2/101; İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi*, 1991, 7/21-22; Abbâdi - Sâlim, *Tarihü'l-Bahriyye*, 155.

⁵⁴ İbnü'l-Kütüyye, *Târîhu iftitâhi'l-Endelüs*, 78; Uzrî, *Nusûs 'ani'l-Endelüs*, 100; İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi*, 1991, 7/21; Munîs, “Ġârâtü'n-nurmaniyyîn 'ale'l-Endelüs”, 24.

⁵⁵ İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi*, 1991, 7/22.

kem el-Ğazâl⁵⁶ el-Bekrî ve Yahya b. Habîb'i 230/84 senesinde kral Horik'e elçi olarak göndermiştir.⁵⁷

Alınan önlemler arasında, II. Abdurrahman'ın, İşbîliye'ye mektup yazarak şehrin etrafına surların yapılmasını emretmesi ve şehrin savunmasının güçlendirilmesi başı çekmiştir. Bir diğer önlemse Endülüs donanmasının güçlendirilmesi olmuştur. II. Abdurrahman, ivedi olarak tersanenin güçlendirilmesini sağlamış ve burada çalışan insan gücünün artırılmasına yönelik çalışmalara başlamıştır. Yine II. Abdurrahman, donanmanın asker ihtiyacı için yukarıda bahsi geçen Endülüslü denizcilere çağrıda bulunmuş, donanmanın kurulması ve idare edilmesi noktasında onlardan yardım istemiştir. Emîr, Endülüs donanması için birçok denizciyi toplamış ve onlara ödemeler yapmıştır.⁵⁸

Yine bu dönemde Karmûne (Carmona) şehrinde de bir tersane faaliyete başlamıştır.⁵⁹ Ayrıca emîr, Beccâne (Pechina) şehrinde bir tersane ve liman kurulması için çalışmaların başlatılmasını emretmiştir. Şehirde bulunan Yemen kökenli Benî Sirâc kabilesi denizcilik konusunda yetkindi ve bu nedenle II. Abdurrahman sorumluluğu onlara vermiştir. İlk Viking saldırısından sonra alınan önlemler neticesinde Beccâne ve yakın kıyılar ikinci saldırı esnasında Benî Sirâc kabilesi tarafından başarı ile korunmuştur.⁶⁰ Meriye'de denizcilik alanında öne çıkan isimler Abdürrezzâk b. İsâ ve Sa'îd b. Es-

⁵⁶ Hayatı hakkında bilgi için bk. Huici Miranda, "al-Ğazâl", *Encyclopaedia of Islam*, (Leiden: Brill, 1991), 2/1038.

⁵⁷ Kaynaklarda anlaşmanın içeriğine dair ayrıntılı bilgiler yer almamaktadır, bir barış anlaşması olduğu vurgulanmaktadır.; Abdurrahman A. el-Hajji, "Andalusian Diplomatic Relations with the Franks During the Umayyad Period", *Islamic Studies* 30/1/2 (1999), 171; Abbâdi - Sâlim, *Tarihü'l-Bahriyye*, 157; Neil Price, "İspanya ve Kuzey Afrika ve Akdeniz'de Vikingler", *Viking Dünyası*, ed. Brink Stefan - Ebru Kılıç (İstanbul: Alfa Tarih Yayınları, 2015), 587-588.

⁵⁸ İbnü'l-Kütüyye, *Târîhu ifritâhi'l-Endelüs*, 78-79; Makkarî, *Nefhu't-tîb*, 1/346; Munîs, "Ğarâtü'n-nurmaniyyîn 'ale'l-Endelüs", 41; Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. Abdillâh b. Abdilmün'im es-Sanhâci el-Himyerî, *Sıfatü Cezîreti'l-Endelüs, münteħabe min Kitâbi'r-Ravzi'l-mi'târ fî haberi'l-aktâr*, thk. Évariste Lévi-Provençal (Beyrut&Lübnan: Dâru'l-Ceyl, 1988), 159; Abbâdi - Sâlim, *Tarihü'l-Bahriyye*, 160; İbn Hayyân, *Min Kitâbi'l-Muktebes* (2003), 456.

⁵⁹ İbnü'l-Kütüyye, *Târîhu ifritâhi'l-Endelüs*, 79; Makkarî, *Nefhu't-tîb*, 1/346; Himyerî, *Sıfatü Cezîreti'l-Endelüs*, 159; İbn Hayyân, *Min Kitâbi'l-Muktebes* (2003), 456.

⁶⁰ Himyerî, *Sıfatü Cezîreti'l-Endelüs*, 182.; Abbâdi - Sâlim, *Tarihü'l-Bahriyye*, 167.; Mehmet Özdemir, "Meriye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2004), 29/199.

ved, Vikinglerin saldırısı esnasında önemli işler yapmış, şehrin korunmasında büyük hizmetleri olmuştur.⁶¹

II. Abdurrahman, Endülüs kıyı şeridinin tahkim edilmesi için bazı adımlar atmıştır. Birçok bölgeye gözetleme kuleleri yapılmış, düşman gemilerine karşı mancınıklar inşa edilmiştir. Yine emîr, gemilerde kullanılmak üzere *neft* (Rum ateşi) hazırlatmıştır.⁶² Fakat bu bilgiyi aktaran İbnü'l-Kütîyye, mancınıkların nereye konulduğu hakkında bilgi vermemektedir. Yapılan gözetleme kuleleri o dönem için sadece Müslüman sahilleri ile sınırlı kalmamış, Hristiyan bölgelerinde de aynı önlemler alınmıştır.⁶³ Bu olaydan sonra kurulan donanma, sadece Endülüs sahillerinin güvenliğini sağlamakla kalmamış, Atlas okyanusunda bulunan Biskay körfezine kadar açılarak kontrolü ele geçirmiştir. O dönem için Endülüs donanması, Akdeniz'de, Fransa kıyılarından Atlas okyanusu kıyılarına ve Galiçya'ya kadar etki alanını genişletmiştir. Yani Müslüman donanması faaliyetlerini sadece Endülüs ile sınırlı tutmamış, Akdeniz ve Atlas okyanusuna dek açılarak gücünü kabul ettirmiştir.⁶⁴

II. Abdurrahman döneminde oluşturulan donanmadaki gemilerin sayısı yaklaşık üç yüze kadardır. Güçlendirilen donanmanın ilk seferi, Endülüs'ün doğu sahillerini tehdit eden Balear Adaları üzerine olmuştur. İbn Hayyân bu sefer hakkında şunları nakletmektedir:

“234 (848) yılında emîr, onları dize getirmek, boyun eğdirmek, anlaşmalarını bozduklarını ve kendilerine uğrayan Müslüman gemilerine zarar verdiklerini açıkça yüzlerine vurmak için Mayorka (Cezîretü Meyûrka) adası halkı üzerine asker gönderilmesini emretti. Üç yüz gemiyle onlarla savaştı. Allah Müslümanlara lütfu ile

db | 697

⁶¹ Abbâdi - Sâlim, *Tarihü'l-Bahriyye*, 169.

⁶² İbnü'l-Kütîyye, *Târîhu ifritâhi'l-Endelüs*, 83.

⁶³ Muḥammad ibn 'Umar Ibn al-Qûṭīyah, *Early Islamic Spain: The History of Ibn al-Qûṭīyah*, çev. David James (London ; New York: Routledge, 2009), 101; Eduardo Morales Romero, *Historia de los vikingos en España: ataques e incursiones contra los reinos cristianos y musulmanes de la Península Ibérica en los siglos IX-XI* (Madrid: Miraguano Ediciones, 2004), 127-147.

⁶⁴ Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Mûsâ b. Muhammed b. Abdilmelik İbn Saîd el-Mağribî, *el-Muğrib fî Hule'l-Mağrib*, thk. Şevki Dayf (Kahire: Dârü'l-Meâ'rif, 1995), 1/49; Munîs, “Ğârâtü'n-nurmaniyyîn 'ale'l-Endelüs”, 41; Abdurrahman Ali Hacci, *İslami Fetihlerden Gernata'nın Düşüşüne Kadar Endülüs Tarihi*, çev. Kadir Kınar (İstanbul: İlk Harf Yayınevi, 2017), 341.

muamele etti ve onları düşmana karşı muzaffer kıldı.
Müslümanlar onların adalarının çoğunu fethettiler.”⁶⁵

3.3. Vikinglerin Sonraki Saldırıları

Vikingler ilk saldırılarından 14 yıl sonra, 245/859 yılında, Emîr I. Muhammed (238-273/852-886) döneminde 62 gemiyle bir kez daha Endülüs’e saldırmışlardır. Uzrî, farklı bir rivayette bulunarak Endülüs sahillerine saldıran gemi sayının 80 olduğunu söylemektedir.⁶⁶ Vikingler ilk olarak Cezîretülhadrâ’da yağma faaliyetlerinde bulunmuş, ardından Mağrib’e doğru ilerlemiş ve Nakûr bölgesine saldırmışlardır.⁶⁷ Daha sonra, Mağrib’den dönen Vikingler Endülüs’ün doğu sahilinde bulunan Şekûre Nehri (Segura) boyunca ilerleyerek Tüdmîr ve Uriyûle (Orihuela)⁶⁸ şehirlerine ulaşmış ve bu şehirleri yağmalamışlardır.⁶⁹ Burada Endülüs donanmasının müdahalesiyle karşılaşınca, denize açılmak zorunda kalmış ve kuzeyde Fransa kıyılarına saldırmışlardır.⁷⁰

698| db

Endülüslü idareciler ilk saldırıdan büyük ders çıkarmış ve bunun karşılığını Vikinglerin ikinci saldırısında kazandıkları zaferle almışlardır. Vikingler saldırıları esnasında Endülüs donanmasıyla karşılaşmış ve bunun sonucunda sürekli alternatif rotalara yönelmeye mecbur kalmışlardır. Vikingler, Atlas okyanusundan geldikleri

⁶⁵ Ebû Mervân Hayyân b. Halef b. Hüseyin b. Hayyân b. Muhammed b. Hayyân el-Kurtubî el-Endelüsî İbn Hayyân, *el-Muktebes min enbâ’i ehli’l-Endelüs*, thk. Mahmûd Ali Mekki (Beyrut&Lübnan: Dâru’l-Kitâbü’l-A’rabî, 1973), 2.

⁶⁶ Uzrî, *Nusûs ‘ani’l-Endelüs*, 118-119; İbn İzârî, *Beyânü’l-Muğrib*, 2/112; İbn Hayyân, *el-Muktebes min enbâ’i ehli’l-Endelüs* (1973), 307-308; İbnü’l-Esîr, *İslâm Tarihi*, 1991, 7/22; Munîs, “Ğârâtü’n-nurmaniyyîn ‘ale’l-Endelüs”, 65; Dozy, *Los Vikingos en España*, 30; Hacci, *İslami Fetihden Gırnata’nın Düşüşüne Kadar Endülüs Tarihi*, 308; Abbâdî - Sâlim, *Tarihü’l-Bahriyye*, 162; Dadan, “Tarihte İslam Dünyasını Hedef Alan Viking Saldırıları”, 118.

⁶⁷ İbnü’l-Kütüyye, *Târîhu iftitâhi’l-Endelüs*, 81; Uzrî, *Nusûs ‘ani’l-Endelüs*, 118; İbn Hayyân, *el-Muktebes min enbâ’i ehli’l-Endelüs* (1973), 308; Abdurrahman Ali el-Hajji, *Andalusian Diplomatic Relations with Western Europe during the Umayyad Period (AH 138–366/AD 755–976)* (Beirut: Dar Al-Irshad, 1970), 158.

⁶⁸ Bu şehir, günümüzde Mürcia ve Alicante şehirleri arasında yar almakta olup Valensiya şehrine bağlıdır.

⁶⁹ İbnü’l-Kütüyye buradan Bizans bölgesine gittiklerini ve on dört sene boyunca Akdeniz’de kaldıklarını ifade etmiştir. İbnü’l-Kütüyye, I. Muhammed döneminde gerçekleşen bu olayı, ilk seferle karıştırmış ve ilk saldırıdan sonra Endülüs’ten ayrılan Vikinglerin Akdeniz’e açıldığını ve on dört sene sonra yeniden Endülüs’e saldırdıklarını düşünmüştür.; İbn al-Qûtiyyah, *Early Islamic Spain*, 106.

⁷⁰ Uzrî, *Nusûs ‘ani’l-Endelüs*, 118-119; İbn İzârî, *Beyânü’l-Muğrib*, 2/113; Munîs, “Ğârâtü’n-nurmaniyyîn ‘ale’l-Endelüs”, 71; Hacci, *İslami Fetihden Gırnata’nın Düşüşüne Kadar Endülüs Tarihi*, 309.

esnada Akdeniz'e geçerek Endülüs sahillerine saldırmak istemiş, fakat burada güçlü bir mukavemet ile karşılaşmış ve Kuzey Afrika'ya yönelmişlerdir. Daha sonra, tekrar geldikleri Endülüs kıyılarında bir kez daha Endülüs donanması ile karşılaşmış ve Frank kıyılarına yönelmişlerdir. Burada bir süre kaldıktan sonra, tekrar saldırıya geçmiş, fakat Endülüs donanması karşısında büyük kayıplar vererek başarısız olmuşlardır. Yenilgi sonrasında Vikingler, Kuzeyde bulunan Hristiyanlara saldırmak zorunda kalmışlardır. Donanmada bulunan gemi sayısının arttırılması ve liman kentlerindeki önlemler sayesinde, Vikingler, ikinci saldırıda karşılarında güçlü bir Endülüs donanması görmüşlerdir.⁷¹

Vikinglerin Endülüs'e üçüncü saldırısı, 247/861 yılındaki ikinci saldırının ardından topraklarına dönüş yaptıkları esnada gerçekleşmiştir. Emîr Muhammed, ikinci saldırının sonrasında valilere ve yöneticilere güvenlik ve koruma tedbirlerini artırmaları noktasında emir göndermiştir. Özellikle Endülüs'ün güneyinde Rayye bölgesinde kıyıya çıkma girişimleri, önceden alınan tedbirler sayesinde başarısız olmuştur. Hadiseyi İbn Hayyân şu şekilde aktarmaktadır:

db | 699

“O sene (247/861 yılında) Mecûs/Vikingler Endülüs'e çıktılar. Bu sefer, daha önce yaptıkları gibi ne denizde rahat hareket edebildiler ne de sahil kısmında bulunan halka zarar verebildiler. Çok sıkı koruma önlemleri olduğu için Endülüs sahillerine saldırıp, yağma yapamadılar. Burada dört gemileri helak oldu. Endülüs'ten istediklerini alamayınca, yukarıya, Frank tarafına geçtiler.”⁷²

Endülüslü Müslümanların, kuzeyde bulunan Hristiyan krallıklarıyla olan mücadelesi denizde de devam etmiştir. Bu doğrultuda 266/879 yılında Cillîkiye (Galicia) bölgesinde bulunan Asturias Krallığı üzerine bir deniz seferi düzenlenmiştir. Donanma, Atlas Okyanusu'nda çıkan fırtına yüzünden bir sonuç alamadan geri

⁷¹ İbnü'l-Kerdebûs, *Târîhu'l-Endelüs*, nşr. Ahmed Muhtâr el-Abbâdî, thk. Ahmed Muhtâr Abbâdî (Madrid: Ma'hadî'd-Dirâsâti'l-İslâmiye, 1971); İbnü'l-Kütüyye, *Târîhu İftitâhi'l-Endelüs*, 83; Lawrence Mott, “Iberian Naval Power, 1000-1650”, *War at Sea in the Middle Ages and the Renaissance*, ed. John B. Hattendorf - Richard W. Unger (Woodbridge: The Boydell Press, 2003), 105; Abbâdî - Salim, *Tarihü'l-Bahriyyeti'l-İslâmiyye fi'l-Magrib ve'l-Endelüs*, 163.

⁷² Uzrî, *Nusûs 'ani'l-Endelüs*, 119; İbn Hayyân, *el-Muktebes min enbâ'î ehli'l-Endelüs* (1973), 311.

dönmek zorunda kalmıştır. Seferden çok az gemi geri dönebilmiştir.⁷³

4. Donanmanın Kurulmasını Geciktiren Nedenler

Buraya kadar aktarılan bilgilerden Endülüs'te, ilk dönemde Endülüs Emevî Devleti tarafından inşa edilen bir donanmanın bulunmadığı, denizciliğin ikinci planda kaldığı görülmektedir. Dönemin Endülüs tarihi kaynaklarında Endülüs donanmasının II. Abdurrahman döneminde kurulduğu fikri ağırlık kazanmaktadır.⁷⁴ Dolayısıyla konu hakkında iki soru önem kazanmaktadır: Akdeniz'in diğer bölgelerinde kazanılan başarılar, neden Endülüs'te erken dönemde tekrarlanamamıştır? II. Abdurrahman'a kadar Endülüs'ün ciddi bir donanma gücüne ihtiyaç duymamasının sebepleri nelerdir? Bu soruların cevaplanması için ilk olarak Endülüs'ün yer aldığı konum ve Akdeniz'de o dönem var olan siyasî durumun ortaya konması gerekmektedir.

4.1. Akdeniz Havzasındaki Siyasî Durum

Milâdi 5. yüzyıla kadar Roma İmparatorluğu Akdeniz'de büyük bir otoriteye sahiptir. Pirenne bu durumu "*mare nostrum/iç deniz, bizim deniz*"⁷⁵ tabiriyle açıklamaktadır. Pirenne'ye göre *mare nostrum*, Akdeniz'de siyasî birliğin olduğu ve Roma İmparatorluğu'nun her alanda hâkimiyetinin bulunduğu fikridir.⁷⁶ Fakat V. yüzyıldan itibaren göçebe German kabileleri Roma İmparatorluğu'nun toprak-

700 | db

⁷³ İbn İzâri, *Beyânü'l-Muğrib*, 2/120; Ebü'l-Hasen İzzüddîn İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fit-Târih Tercümesi*, çev. Heyet (İstanbul: Bahar Yayınları, 1991), 7/278; Bîrsel Küçüksipahi-oğlu, "Muhammed b. Abdurrahmân el-Ümevî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2019), EK-2/291.

⁷⁴ İbnü'l-Kütüyye, *Târîhu ifritâhi'l-Endelüs*, 81-82; İbn Hayyân, *Min Kitâbi'l-Muktebes* (2003), 456; Abbâdi - Sâlim, *Tarihü'l-Bahriyye*, 147,160; Picard, *Sea of the Caliphs*, 248.

⁷⁵ Roma İmparatorluğunun Akdeniz'in sahip olduğu tüm kara parçalarında hakimiyet kurmasıyla birlikte Akdeniz bir iç göl, "Bizim Deniz" haline geldi. Bu duruma ilişkin doğrudan ilk bilgiyi milâdi 6. yüzyılda Sevilalı Aziz Isidorus aktarmaktadır. Tek bir siyasî gücün daha öncesinde Akdeniz'i egemenliği altına alması durumu hiç gerçekleşmemiştir. Bu nedenle Sevilalı Aziz Isidorus *Mare Magnum* (Büyük Deniz), *Mare Internum* (İç Deniz) ya da *Mare Nostrum* (Bizim Deniz) terimlerini kullanmıştır.; Geoffrey Rickman, "Mare Nostrum'un Yaratılması: İÖ 300 - İS 500", çev. Nurettin Elhüseyni, *Tarihte Akdeniz*, ed. David Abulafia - Raşit Çavaş (İstanbul: Oğlak Yayıncılık ve Reklamcılık Ltd. Şti., 2005), 133.

⁷⁶ Alisa Ginio, "Akdeniz Düşüncesi: Henri Pirenne, Shelomo Dov Goitein ve Fernand Braudel", çev. Işık Demirakın, *Akdeniz Dünyası: Düşünce, Tarih, Görünüm*, ed. Kudret Emiroğlu vd. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2006), 31; Rickman, "Mare Nostrum'un Yaratılması: İÖ 300 - İS 500", 133.

larına yerleşmeye ve bu bölgelerde kendi devletlerini kurmaya başlamışlardır. Pirenne, başlayan göçle birlikte Germen kabileleri olarak adlandırılan grupların, Akdeniz kıyılarına hükmetmeye çalıştıklarını ve ilerleyen süreçte bunun Roma İmparatorluğu'nun yıkılmasına neden olduğunu aktarır. Batı Roma İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra kavimler, Roma geleneklerini ve yaşam biçimini taklit ederek Hristiyan olmuşlardır.⁷⁷ Göç sonrasında Kuzey Afrika'da Vandallar, İtalya'da Ostragotlar, İspanya'da Vizigotlar ve Galya bölgesinde Franklar hâkimiyet kurmuşlardır.⁷⁸ Bu dönemde başlayan siyasî çekişmeler artarak devam etmiş ve VI. yüzyılda batı bölgesinde tam anlamıyla bir kaos hâkim olmuştur.⁷⁹

Bahsi geçen dönemde Akdeniz'in Batı ucunda ise siyasî olarak iki önemli güç bulunmaktaydı. Bunlardan ilki, Germenlerin önemli kolu olan Vizigotların hâkimiyeti altındaki İber yarımadasını fetheden Müslümanlar; diğeri ise Avrupa ve Akdeniz'de siyasî ve dini olarak Bizans'ı zor durumda bırakan Frank İmparatorluğudur.⁸⁰ Franklar, Lombard Krallığı'nı ele geçirdikten sonra yönlerini Kuzey İtalya'ya çevirmiş, böylece Şarلمان ve Bizans karşı karşıya gelmiştir.⁸¹ Şarلمان ileriki dönemde elde ettiği güçle birlikte Roma İmparatorluğu mirasını ele geçirmeye çalışmış ve bu konuda Bizans'la mücadele etmiştir.⁸² Papa III. Leo'nun çok geçmeden Şarلمان'ın başına Roma Kralı tacını giydirmesi iki Hristiyan imparatorluk arasındaki gerilimi daha da artırmıştır.⁸³

Franklar, Papalık ve Bizans arasında İtalya üzerinde hâkimiyet kurmak için uzun sürecek olan mücadele, bölgede Müslümanların lehine olmuştur. Zikredilen mücadele çoğu zaman savaş, bazen de

⁷⁷ Fernand Braudel, *Akdeniz: Tarih, Mekan, İnsanlar ve Miras*, çev. Necati Erkurt (İstanbul: Metis Yayınları, 2018), 79.; Ginio, "Akdeniz Düşüncesi", 33.

⁷⁸ Ernle Bradford, *Akdeniz Bir Denizin Hikayesi*, çev. Ahmet Fethi (İstanbul: Köprü Yayınları, 2013), 298.

⁷⁹ David Abulafia, *Büyük Deniz: Akdeniz'de İnsanlık Tarihi* (İstanbul: Alfa, 2012), 279.

⁸⁰ André. Clot, *Harun Reşid ve Abbasiler Dönemi*, çev. Nedim Demirtaş (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2007), 105.; Monique O'Connel - Eric R. Dursteler, *Akdeniz Medeniyetleri*, çev. Bozkurt Leblebicioğlu (İstanbul: Say Yayınları, 2016), 72.

⁸¹ Lincoln Paine, *Deniz ve Uygarlık-Dünya Denizcilik Tarihi*, çev. Nurettin Elhüseyni (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2023), 197.

⁸² Ginio, "Akdeniz Düşüncesi", 33.; Clot, *Harun Reşid*, 106.; Özlem Genç, *Birleşik Avrupa'nın Mimarı Şarلمان ve Karolenj Rönesansı* (Ankara: Lotus Yayınevi, 2013), 175.; Işın Demirkent, "Franklar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Türkiye Diyanet Vakfı, 1996), 13/173.

⁸³ Einhard, *Şarلمان: Avrupa'nın Büyük Hükümdarı*, çev. Özlem Genç (Kronik Kitap, 2024), 155; Clot, *Harun Reşid*, 110; Pirenne, *Hız. Muhammed ve Charlemagne*, 271.

diplomatik bir süreç olarak devam etmiştir. Bizans askerî olarak eksikliğini diplomasi yoluyla gidermeye çalışmıştır. Bu noktada ilk olarak Lombardları daha sonrasında ise Endülüs'ü Karolenj Krallığı'na karşı müttefik olarak seçtiğini görmekteyiz. Dolayısıyla Endülüs'ün doğu sahillerinde faaliyet gösteren denizcilerin Karolenj Krallığı ile mücadelesini Bizans'ın yakından takip ettiği düşünülebilir. Bizans ve Endülüs arasındaki iş birliği ve dostane ilişkiler V/XI. yüzyıla kadar devam etmiştir.⁸⁴

Batı dünyası için Frank Krallığını, İslam dünyası içinse Abbâsîleri siyasî otorite olarak gören Karolenj kralı Şarlman'ın, Hârûnürreşîd'le (170-193/786-809) ittifak kurmak istemesi siyasî olarak normal bir süreç olarak değerlendirilebilir.⁸⁵ Akdeniz'deki Karolenj-Abbâsî ilişkileri Halife el-Mansûr (136-158/754-775) ile Frank Kralı Pepin (751-768) döneminde başlamıştır. 756 senesinde Frank kralı tarafından Halife el-Mansur'a heyet gönderilmiş, Frank elçileri yanlarında Halife el-Mansur'un heyeti ile geri dönmüşlerdir. Bizans ve Emevîlere karşı dönemin Papa'sı, Frank-Abbâsî ortaklığını desteklemiştir.⁸⁶ Clot, "ittifak" kelimesini burada abartılı bularak, yapılan iş birliğinin tamamen bölgedeki siyasî ve ekonomik çıkarlar üzerine kurulduğunu ifade etmektedir.⁸⁷ Her ne kadar, Abbâsîler, doğrudan Endülüs'e müdahale edemese de doğuda Bizans için önemli bir tehdit konumunda yer almaktaydı; bu nedenle Karolenj kralı Şarlman ortak çıkarlar doğrultusunda dönemin Abbâsî Halifesi Hârûnürreşîd ile diplomatik ilişkiler kurmuştur. Şarlman, Endülüs Emevîlerinin ve Bizans'ın Akdeniz'deki varlığından rahatsızdı. Bu nedenle her iki devletin ortak düşmanları Endülüs ve Bizans'tı.⁸⁸

Söz konusu dönemde Akdeniz havzasındaki Müslümanlar parçalanmış durumdaydı. Doğuda Abbâsî ihtilali gerçekleşmiş ve buradan kaçan Emevîler Endülüs'te yönetimi ele geçirmişlerdi. Yine, yakın Mağrib'te Ağlebîler (184-296/800-909), uzak Mağrib'de

⁸⁴ Lewis, *Naval Power and Trade in the Mediterranean*, V/100-110; Clot, *Harun Reşid*, 106.

⁸⁵ Clot, *Harun Reşid*, 106; Genç, *Şarlman ve Karolenj Rönesansı*, 175; Casim Avcı, *İslâm-Bizans İlişkileri: 610-847* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2015), 86; Nahide Bozkurt, "Hârûnürreşîd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1997), 16/261.

⁸⁶ Pirenne, *Hiz. Muhammed ve Şarlman*, 185.; Clot, *Harun Reşid*, 107.

⁸⁷ Clot, *Harun Reşid*, 107.

⁸⁸ Einhard, *Şarlman*, 127; Clot, *Harun Reşid*, 110; Pirenne, *Hiz. Muhammed ve Charlemagne*, 184; Avcı, *İslâm-Bizans ilişkileri*, 86; Einhard, *Şarlman*, 175.

İdrîsîler (172-375/789-985) ve Mağribü'l-evsat'ta Rüstemîler (160-296/777-909) kurulmuştu.⁸⁹

Akdeniz'in Kuzey Afrika kıyılarında ve Endülüs'te siyasî olaylar bu şekilde meydana gelirken, Bizans'ın ve Abbâsîlerin durumdan faydalanamadığını görmekteyiz. Endülüs'ün coğrafi konumunun Abbâsîlere uzak oluşu nedeniyle Endülüs'e doğrudan müdahale etme imkânı bulamamışlardır.⁹⁰ Dolayısıyla, Endülüs'ün, III/IX. yüzyılın ortalarında meydana gelen Viking saldırılarına kadar, denizden gelebilecek çok ciddi bir tehditle karşılaşmadığı ve bu yüzden savunma için donanmaya ihtiyaç duymadığı söylenebilir.

4.2. Endülüs'teki Siyasî İstikrarsızlık

Endülüs'te donanmanın ikinci plana atılmasındaki bir diğer önemli sebep, Müslümanların fetihten itibaren güçlü bir merkezi otorite kuramamalarıdır. Siyasî birliğin sağlanamamasında fetihlerin devam etmesi, Endülüs'te kalıcı olma çabaları ve iç karışıklıkların sürekli devam etmesi büyük oranda etkili olmuştur.

I. Abdurrahman döneminde, merkezi yönetim güçlendirilmeye çalışılmıştır. I. Hakem döneminde devam eden merkezileşme çabalarından, doğu sahillerindeki denizcilerin de payını aldıklarını görmekteyiz. Dolayısıyla Endülüs'ün doğu sahillerinde meydana gelen denizcilik faaliyetlerinin dönemin siyasî konjonktürüne göre değişiklik gösterdiğini ifade edebiliriz. Özellikle I. Hakem idaresinde merkezi otoritenin güçlendirilmesi için atılan adımlar, (isyanların şiddetli bir şekilde bastırılması) daha önce Belensiye, Turtûşe ve doğu İber kıyısındaki diğer şehirlerde faaliyet gösteren Endülüslü denizcileri sıkıntıya sokmuştur. Denizcilerin büyük bir kısmı I. Hakem'in baskısıyla yüzleşmek yerine doğuya göç etmişlerdir. Denizcilerin birçoğu İskenderiye'deki kardeşlerine katılırken, yine birçok kişi de Sicilya'ya karşı cihad hazırlığında bulunan Ağlebîlere yardım etmek için Tunus'a gitmiştir.⁹¹ Guichard'ın belirtmiş olduğu gibi, bu göç, 818 ve 838 yılları arasında Batı Akdeniz'deki Endülüs akınlarında görülen durgunluğun sebebini açıklamaktadır.⁹² Endülüslü

db | 703

⁸⁹ Kennedy, *Muslim Spain and Portugal*, 95.; Mehmet Salih Arı, *Haricilerin Kurduğu Devlet Rüstemîler* (Van: Bilge Adamlar, 2009), 189.

⁹⁰ Lewis, *Naval Power and Trade in the Mediterranean*, V/101.

⁹¹ William Granara, *Müslüman Sicilyayı Anlatmak Orta Çağ Akdeniz Dünyasında Savaş ve Barış*, çev. Bekir Çelikkan (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2024), 38.

⁹² Guichard, "Los inicios de la piratería Andalusí", 91.; Ballan, "Fraxinetum: An Islamic Frontier State in Tenth-Century Provence", 44.

denizcilerin bir kısmı, her ne kadar, 815 senesinden itibaren I. Hakem'in otoritesinden kaçmak ve Frankların kıyı savunmasını güçlendirmesinden dolayı yaşam tarzlarını daha özgürce sürdürebilmek için Doğu Akdeniz'e doğru hareket etmiş olsa da Endülüs'ün doğu kıyılarında faaliyetler devam etmiştir.

Sonuç

Netice itibariyle, kaynaklarda ilk dönem Endülüs denizciliği ve donanması hakkında yeterli veri bulunmamakta, bu da konu üzerinde yorum yapmayı zorlaştırmaktadır. Ulaşılan bilgiler doğrultusunda erken dönemde Endülüs'te büyük çaplı bir donanmanın olmadığı ve gerekli durumlarda askeri faaliyetler için bölgedeki denizcilerin gemilerinin kullanıldığı fikri ağırlık kazanmaktadır. Denizcilerden birçoğunun resmi olarak devlet adına faaliyet gösterdikleri dönemin kaynaklarında net olarak ortaya konmamıştır. Fakat Endülüs'ün, bu grupların faaliyetlerini engellemek adına herhangi bir adım atması zımnen de olsa aralarında bir ilişkinin olduğu ifade edilebilir. Bir diğer önemli nokta ise bu grupların donanmanın kuruluş sürecinde Endülüs'ün önemli nitelikli elaman kaynağı olmasıdır. Resmi donanma kurulması sürecinde Endülüs'ün doğusunda askeri ve ticari olarak faaliyet gösteren denizci grupların devlet kontrolüne geçmesi amaçlanmıştır.

704 | db

8. yüzyılın sonu ile 9. yüzyılın başında, Avrupa kıyılarına deniz akınlarının yapıldığı görülmektedir. Endülüslü denizcilerin seferleri genel olarak ilk dönem İslam tarihi kaynaklarında yer almamıştır. Avrupa sahillerine yapılan deniz seferleri hakkındaki rivayetlerin ağırlıklı olarak dönemin Hristiyan kaynaklarında olduğu görülmektedir. Bu nedenle, Endülüslü denizcilerin seferlerini tamamen Emevî iktidarından bağımsız olarak gerçekleştirdikleri düşünülmüştür. 9. yüzyılın ilk yarısındaki Endülüs denizciliği hakkında farklı görüşlerin olduğu ve çoğunun neredeyse aynı fikirden beslendiği görülmektedir. Pierre Guichard'ın, Müslüman denizcileri korsan ve bölgedeki denizcileri ise Emevî devletinden bağımsız olarak nitelendirmesinden yola çıkan genel kabule göre bölgedeki denizcilerin faaliyetleri korsanlık olarak değerlendirilmiştir. Peki, bahsi geçen denizcilerin faaliyetleri korsanlık mıdır, yoksa cihat mıdır? Dönemin meydana gelen çeşitli koşulları nedeniyle bu fikri yeniden gözden geçirmek gerekmektedir. Korsan olarak nitelendirilen denizcilerin seferleri, düzensiz ve amaçsız akınlar değil, çok sayıda geminin katılımıyla yapılan büyük ölçekli ve planlı akınlardır. Bunları,

Müslümanların karadaki cihat faaliyetleriyle aynı hedefi gerçekleştirmek üzere denizde yürüttükleri eylemler olarak değerlendirmek için hiçbir sebep yoktur. Sistematiik olarak Hristiyan topraklarına yönelen bu akınların sonucu olarak ganimet elde edilmekteydi. Dolayısıyla, elde edilen ganimet, özellikle köleler, Endülüs ve diğer pazarlarda önemli bir gelir kaynağı da olmuştur.

II. Abdurrahman'a kadar Endülüs'ün ciddi bir donanma gücüne ihtiyaç duymadığı ifade edilebilir. Konu hakkında ilk olarak Endülüs'ün yer aldığı konum ve Akdeniz'in içinde bulunduğu siyasî durum hakkında değerlendirme yapılması gerekmektedir. Bu bağlamda Endülüs, Doğu İslam dünyasına olan uzaklığı nedeniyle mevcut siyasal otoriteden kopuk bir görüntü çizmiştir. Aynı zamanda, Endülüs'ün etrafının denizlerle çevrili olması Abbâsîlerle meydana gelebilecek bir mücadeleyi önlemiştir. Diğer yandan Akdeniz'de, özellikle 7. yüzyıldan itibaren başlayan siyasî çekişmelerin de Endülüs'ün denizden ciddi bir tehditle karşı karşıya kalmasının önüne geçmiştir. Özellikle bu dönemde, Avrupa'da siyasal alanda yaşanan Bizans-Frank mücadelesi Akdeniz'de Endülüs ve Müslümanların lehine olmuştur. Ayrıca II. Abdurrahman dönemine kadar olan süreçte Endülüs'te meydana gelen iç karışıklıkların Endülüs donanmasının kuruluşunu geciktirdiği söylenebilir.

db | 705

844 yılındaki Viking saldırılarıyla birlikte devlet tarafından bir donanmanın kurulması gerekliliği ortaya çıkmış ve donanmanın temel gücünü bahsettiğimiz denizciler oluşturmuştur. Bölgedeki denizciler devlet idaresine alınarak faaliyetleri resmîyet kazanmıştır. Yine sahil şeridinde birçok bölgede liman ve tersane kurularak ya da var olanlar yeniden imar edilerek donanmanın gemi ihtiyacı karşılanmaya çalışılmıştır. Söz konusu dönemde Endülüs'te mevcut birikimden olabildiğince faydalanma yoluna gidilmiştir. Dolayısıyla, Balear adalarındaki Hristiyanların beş sene sonra anlaşmalarını bozmaları üzerine gerçekleştirilen seferde, Endülüs donanmasındaki gemi sayısı 300'e ulaşmıştır. Yine bir sonraki Viking saldırısında verilen hızlı reaksiyon etkisini göstermiş, Vikingler bir netice elde edemeden dönmüşlerdir.

Kaynakça

Abbâdi, Ahmed Muhtâr - Sâlim, Abdülazîz. *Târîhu'l-Bahriyyeti'l-İslâmiyye fi'l-Mağrib ve'l-Endelüs*. Beyrut&Lübnan: Dârü'n-Nehdati'l-Arabiyye, 1969.

- Abbâdî, Ahmed Muhtâr el-. *Dirâsât fî Târîhi'l-Mağrib ve'l-Endeliûs*. İskenderiye: Müessesetü Şebâbi'l-Câmia, ty.
- Abulafia, David. *Büyük Deniz: Akdeniz'de İnsanlık Tarihi*. İstanbul: Alfa, 1. basım., 2012.
- Arı, Mehmet Salih. *Haricilerin Kurduğu Devlet Rüstemiler*. Van: Bilge Adamlar, 2009.
- Arslan, Şekib. *Tarihu Gazavâtî'l-'Arab fî Fransa ve Suvisre ve İtalya ve Cezairi'l-Bahri'l-Mutavassut*. Beyrut&Lübnan: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1933.
- Atçeken, İsmail Hakkı. *Devlet Gelenegi Açısından Hişâm b. Abdülmelik*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2001.
- Atçeken, İsmail Hakkı. *Endülü'sün Fethi ve Mûsâ b. Nusayr*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2002.
- Avcı, Casim. *İslâm-Bizans İlişkileri: 610-847*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2015.
- Ballan, Mohammad. "Fraxinetum: An Islamic Frontier State in Tenth Century Provence". *Ballandalus Cor prudens possidebit scientiam*. 2022. Erişim 12 Ekim 2022.
- Ballan, Mohammad. "Fraxinetum: An Islamic Frontier State in Tenth-Century Provence". *Comitatus* 41 (2010), 23-76.
- Bekrî, Abdullâh b. Abdilazîz b. Muhammed b. Eyyûb b. Amr el-. *Mesâlik ve'l-Memâlik*. thk. Adrian P. van Leeuwen - André Ferré. Kartaca: Dârü'l-Arabiyye li'l-Kitâb, 1992.
- Bekrî, Abdullâh b. Abdilazîz b. Muhammed b. Eyyûb b. Amr el-Bekrî el-Endelüsî. *el-Muğrib fî zikri bilâdi İfrîkiyye ve'l-Mağrib*. thk. William Mac-Guckin de Slane. Kahire: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1933.
- Bozkurt, Nahide. "Hârûnürreşîd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/258-261. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1997.
- Bradford, Ernle. *Akdeniz Bir Denizin Hikayesi*. çev. Ahmet Fethi. İstanbul: Köprü Yayınları, 2013.
- Braudel, Fernand. *Akdeniz: Tarih, Mekan, İnsanlar ve Miras*. çev. Necati Erkurt. İstanbul: Metis Yayınları, 2018.
- Christides, Vassilios. "Navies, Islamic". *Dictionary of the Middle Ages 9: Mystery Religions - Poland*. ed. Joseph R. Strayer. New York: Scribner, 1987.
- Christys, Ann R. *Christians in al-Andalus (711-1000)*. New York: Routledge, 2013.
- Clot, André. *Harun Reşid ve Abbasiler Dönemi*. çev. Nedim Demirtaş. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2007.
- Codoñer, Juan Signes. "Bizancio y las Islas Baleares en los siglos VIII y IX". *Mallorca y Bizancio*. ed. Rafael Durán Tapia. 45-103. Palma: Palma de Mallorca, 2005.
- Conde, José Antonio. *Historia de la dominacion de los árabes en España: sacada de varios manuscritos y memorias arábicas*. Barcelona, 1844.
- Craviota, Enrique Gonzabes. "Algunos Datos Sobre el Comercio Entre al-Andalus y el Norte de Africa en la época omeya (I): los puertos de contacto". *Sharq Al-Andalus* 8 (1991), 25-42.
- Çiftçi, Mehmet. *Endülü's Emevî Devletinde donanma (711-1031)*. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2022.
- Dadan, Ali. "Tarihte İslam Dünyasını Hedef Alan Viking Saldırıları". *İSTEM* 25 (2016), 111-124.
- Delgado, Jorge Lirola. *El poder naval de Al-Andalus en la época del califato omeya (siglo IV / X era cristiana)*. Granada: Departamento de estudios semíticos, Facultad de filosofía y letras, Universidad de Granada, 1991.
- Demirkent, Işın. "Franklar". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/173-176. Türkiye Diyanet Vakfı, 1996.
- Dozy, Reinhart Pieter Anne. *Los Vikingos en España*. Madrid: Ediciones Polifemo, 1987.
- Einhard. *Şarlman: Avrupa'nın Büyük Hükümdarı*. çev. Özlem Genç. Kronik Kitap, 2024.
- Epalza, Mikel de. "Los cristianos en las Baleares musulmanas". *Les Illes Orientals d'Al-Andalus*. 133-143. Palma de Mallorca: Institut d'Estudis Balearics, 1987.

- Ferrer, Mikel de Epalza. "Costas alicantinas y costas magrebíes el espacio marítimo musulmán según los textos árabes". *Sharq Al-Andalus* 3 (1986), 25-31.
- Ferrer, Mikel de Epalza. "Costas alicantinas y costas magrebíes: el espacio marítimo musulmán según los textos árabes (2)". *Sharq Al-Andalus* 4 (1987), 45-48.
- Fierro, Maria Isabel. "İbn al-Qutiyya, el hijo de la Goda". *Historia* 16 217 (1994), 111-119.
- Genç, Özlem. *Birleşik Avrupa'nın Mimarı Şarlman ve Karolenj Rönesansı*. Ankara: Lotus Yayınevi, 2013.
- Ginio, Alisa. "Akdeniz Düşüncesi: Henri Pirenne, Shelomo Dov Goitein ve Fernand Braudel". çev. Işık Demirakın. *Akdeniz Dünyası: Düşünce, Tarih, Görünüm*. ed. Kudret Emiroğlu vd. İstanbul: İletişim Yayınları, 2006.
- Granara, William. *Müslüman Sicilyayı Anlatmak Ortaçağ Akdeniz Dünyasında Savaş ve Barış*. çev. Bekir Çelikkhan. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2024.
- Guichard, Pierre. "Los inicios de la piratería Andalusí en el Mediterráneo Occidental (793-813)". çev. Eduard J. Verger. *Estudio sobre historia medieval*. 84-86. Valencia: Institutio Alfons el Magnanim, 1987.
- Günel, Fuat. "İbnü'l-Kûtiyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/117-118. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Hacci, Abdurrahman Ali. *İslami Fetihden Gırnata'nın Düşüşüne Kadar Endülüs Tarihi*. çev. Kadir Kınar. İstanbul: İlk Harf Yayınevi, 2017.
- Hajji, Abdurrahman A. el-. "Andalusian Diplomatic Relations with the Franks During the Umayyad Period". *Islamic Studies* 30/1/2 (1999), 241-262.
- Hamevi, Yâkût b. Abdullah el-. *Mu'cemü'l-üdebâ'*. thk. İhsan Abbas. 1-7 Cilt. Beyrut&Lübnan: Dârü'l-Garbu'l-İslâmî, 1993.
- Harekât, İbrahim. "Bâce". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/413. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1991.
- Himyerî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. Abdillâh b. Abdilmün'im es-Sanhâcî el-. *er-Ravzül-mi'târ fî haberî'l-aktâr*. thk. İhsan Abbas. Lübnan: Mektetü Lübnan, 1984.
- Himyerî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. Abdillâh b. Abdilmün'im es-Sanhâcî el-. *Sıfatü Cezîretî'l-Endelüs, münteḥabe min Kitâbi'r-Ravzi'l-mi'târ fî haberî'l-aktâr*. thk. Évariste Lévi-Provençal. Beyrut&Lübnan: Dârü'l-Ceyl, 1988.
- Hüseynî, Hamdî Abdülmünim Muhammed. *Sevratü'l-Berber fî'l-Endelüs fî Asri'l-İmâratî'l-Emevîyye*. Kahire: Müessesetü'l-Şebâbi'l-Kâhire, 1993.
- Ibn al-Qûtiyyah, Muḥammad ibn 'Umar. *Early Islamic Spain: The History of Ibn al-Qûtiyya*. çev. David James. London ; New York: Routledge, 2009.
- İbn Ebû Dînâr, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebi'l-Kâsım er-Ruaynî el-Kayrevânî. *el-Mü'nîs fî aḥbâri İfrîkiyye ve Tûnis*. nşr. Muhammed Şemmâm. Tunus: Matb'atu'd-Devletü't-Tûnisîye, 1286.
- İbn Ferhûn. *ed-Dîbâcî'l-müzheb fî ma'rifeti a'yânî 'ulemâ'î'l-mezheb*. thk. Muhammed Ahmed Ebü'n-Nûr. Kahire: Dâru't-Türâs, 1972.
- İbn Hayyân, Ebû Mervân Hayyân b. Halef b. Hüseyin b. Hayyân b. Muhammed b. Hayyân el-Kurtubî el-Endelüsî. *el-Muktebes min enbâ'i ehli'l-Endelüs*. thk. Mahmûd Ali Mekki. Beyrut&Lübnan: Dâru'l-Kitâbü'l-A'râbî, 1973.
- İbn Hayyân, Ebû Mervân Hayyân b. Halef b. Hüseyin b. Hayyân b. Muhammed b. Hayyân el-Kurtubî el-Endelüsî. *Min Kitâbi'l-Muktebes li İbn Hayyân el-Kurtubî*. thk. Mahmûd Ali Mekki. Riyad: Merkezü'l-Melik Faysal li'l-Buhûs ve'd-Dirâsâtî'l-İslâmiyye, 2003.
- İbn İzârî, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. İzârî el-Merrâküşi. *el-Beyânü'l-Muğrib fî İhtisâri Aḥbâri Mülûki'l-Endelüs ve'l-Mağrib*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'ruf - Muhammed Beşşâr A'vvâd. 1-4 Cilt. Tunus: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 2013.
- İbn Saïd el-Mağribî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Ali b. Mûsâ b. Muhammed b. Abdilmelik. *el-Muğrib fî Hule'l-Mağrib*. thk. Şevki Dayf. I-II Cilt. Kahire: Dârü'l-Meâ'rîf, 1995.

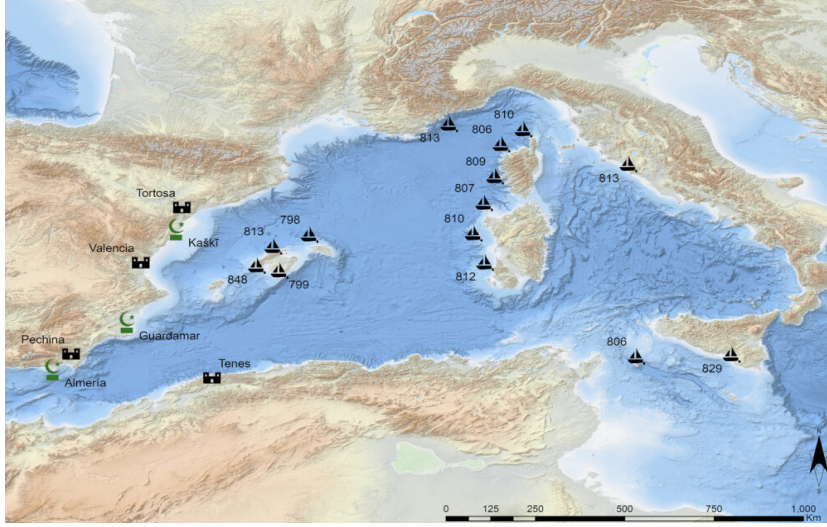
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn. *el-Kâmil fit-Târih Tercümesi*. çev. Heyet. 1-13 Cilt. İstanbul: Bahar Yayınları, 1991.
- İbnü'l-Kerdebûs. *Târîhu'l-Endelüs li-İbni'l-Kerdebûs ve vasfuhu li-İbni's-Şebbâd*. nşr. Ahmed Muhtâr el-Abbâdî. Madrid: Ma'hadî'd-Dirâsâtî'l-İslâmiye, 1971.
- İbnü'l-Kütiyye, Ebû Bekr Muhammed b. Ömer b. Abdilazîz b. İbrâhîm el-Endelüsî el-İşbîlî el-Kurtubî. *Târîhu iftitâhi'l-Endelüs*. thk. İbrahim Ebyârî. Kahire&Beyrut: Dârü'l-Kitâbü'l-Misrî, 1989.
- Jarrett, Jonathan. "Nests of Pirates? 'Islandness' in the Balearic Islands and La Garde-Freinet". *Al-Masâq* 31/2 (04 Mayıs 2019), 196-222.
- Kâdî İyâz, Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ. *Tertîbü'l-medârik ve takrîbü'l-mesâlik li-ma'rifeti a'lâmi mezhebi Mâlik*. thk. Muhammed Sâlim Hâşim. Beyrut&Lübnan: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1998.
- Kennedy, Hugh. *Muslim Spain and Portugal: A Political History of al-Andalus*. Routledge, 2014.
- Koşdaş, Yaşar Emrah - Arslan, İhsan. "Endülüs Valiler Dönemi'nde Berberî İsyanları". *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/20 (2021), 187-219.
- Kurze, Friedrich - Georg Heinrich Pertz (ed.). *Annales Regni Francorum, inde ab a. 741 usque ad a. 829 : qui dicuntur Annales laurissenses maiores et Einhardi*. Hannoverae: impensis bibliopolii Hahniani, 1895.
- Küçükaşçı, Mustafa S. "Müslümanların Akdeniz'i Keşfine Dair". *Akdeniz'de İslam Medeniyeti Milletlerarası Konferans Tebliğleri: 1-4 Aralık 2010*. İstanbul: IRCICA, 2013.
- Küçüksipahioğlu, Bîrsel. "Muhammed b. Abdîrrahmân el-Ümevî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. EK-2/291-292. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2019.
- Lewis, Archibald R. *Naval Power and Trade in the Mediterranean: A.D. 500-1100*. New Jersey : Princeton University Press, 1951.
- Lewis, Archibald Ross - Runyan, Timothy J. *European Naval and Maritime History, 300-1500*. Indiana University Press, 1985.
- Makkarî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ahmed el-Kureşî el-Makkarî et-Tilimsânî el-Fâsî. *Nefhu't-tîb min gusni'l-Endelüsü'r-ratîb ve zikru vezîrihâ Lisâni'd-dîn İbni'l-Hatîb*. thk. İhsan Abbas. 1-8 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdr, 1968.
- Miranda, Huici. "al-Ghazâl". *Encyclopaedia of Islam, Second Edition*. 2/1038. Leiden: Brill, 1991.
- Morales Romero, Eduardo. *Historia de los vikingos en España: ataques e incursiones contra los reinos cristianos y musulmanes de la Península Ibérica en los siglos IX-XI*. Madrid: Miraguano Ediciones, 2004.
- Mott, Lawrence. "Iberian Naval Power, 1000-1650". *War at Sea in the Middle Ages and the Renaissance*. ed. John B. Hattendorf - Richard W. Unger. 105-119. Woodbridge: The Boydell Press, 2003.
- Mûnis, Hüseyin. "Ğarâtü'n-nurmaniyyîn 'ale'l-Endelüs". *el-Mecelletü't-târihyeti'l-Misriyye* I/II (1949), 18-72.
- Mûnis, Hüseyin. *Sevrâtü'l-berber fi İfrîkiyye ve'l-Endelüs (102-136/721-753)*. Mısır: Matbaatu Cemiâti Fuadî'l-Evvel (Kahire Üniversitesi Yayınları), 1948.
- Müellifi Meçhul. *Ahbâru Mecmû'a*. thk. İbrahim Ebyârî. Kahire: Dârü'l-Kütübî'l-Misrî, 1989.
- Negre, Joan. "Los bahriyyun de Tortosa, navegantes en mar revuelto – Al-Andalus y la Historia". *Al-Andalus y la Historia*. 2021. Erişim 13 Şubat 2024.
- The Annals of St-Bertin*. çev. Janet L. Nelson. Manchester&New York: Manchester University Press, 1991.
- O'Connel, Monique - Dursteler, Eric R. *Akdeniz Medeniyetleri*. çev. Bozkurt Leblebicioğlu. İstanbul: Say Yayınları, 2016.
- Ontiveros, Miguel Á. C. - Florit, Catalina M. "The Early Byzantine Period in the Balearic Islands". *The Insular System of Early Byzantine Mediterranean*. ed. D. Michaelides

- vd. 31-45. BAR International Series 2523. Oxford: British Archaeological Reports,
- Ömerî, Şihâbüddîn (Ebü'l-Abbâs) Ahmed b. Yahyâ b. Fazlillâh el-. *Vasfî İfrîkiyye ve'l-Mağrib ve'l-Endelüs*. nşr. Hasan Hüsnî Abdülvehhâb. Tunus: Matbûa'tü en-Nahza, ty.
- Özaydın, Abdülkerim. "Abdülmelik b. Katan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/265. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1988.
- Özdemir, Mehmet. "Endülüs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/211-225. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1995.
- Özdemir, Mehmet. *Endülüs Müslümanları Kültür ve Medeniyet*. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.
- Özdemir, Mehmet. *Endülüs Müslümanları Siyasi Tarih*. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.
- Özdemir, Mehmet. "İ. Hakem". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/173-174. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1997.
- Özdemir, Mehmet. "Meriye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/199-200. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2004.
- Paine, Lincoln. *Deniz ve Uygarlık-Dünya Denizcilik Tarihi*. çev. Nurettin Elhüseyni. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2023.
- Parlak, Nizamettin. *Endülüsin Doğuşu-Endülüs'ün Fethi ve Endülüs Emevileri'nin Kuruluşu*. Hikmetevi Yayınları, 2021.
- Picard, Christophe. *Sea of the Caliphs: The Mediterranean in the Medieval Islamic World*. çev. Nicholas Elliott. Cambridge: Harvard University Press, 2018.
- Piltz, Elisabeth. "Byzantium and Islam in Scandinavia". *Byzantium and Islam in Scandinavia: acts of a symposium at Uppsala University, June 15-16 1996*. ed. Elisabeth Piltz. Studies in Mediterranean archaeology, v. 126. Jonsered [i.e. Göteborg]: P. Åströms förlag, 1998.
- Pirenne, Henri. *Hız Muhammed ve Charlemagne*. İstanbul: İmge Kitabevi, 2006.
- Price, Neil. "İspanya ve Kuzey Afrika ve Akdeniz'de Vikingler". *Viking Dünyası*. ed. Brink Stefan - Ebru Kılıç. 584-594. İstanbul: Alfa Tarih Yayınları, 2015.
- Pryor, John H. - Jeffreys, Elizabeth. *The Age of the Dromon: The Byzantine Navy CA. 500-1204*. ed. David Abulafia vd. Leiden ; Boston: Brill, 2006.
- Rickman, Geoffrey. "Mare Nostrum'un Yaratılması: İÖ 300 - İS 500". çev. Nurettin Elhüseyni. *Tarihte Akdeniz*. ed. David Abulafia - Raşit Çavaş. İstanbul: Oğlak Yayıncılık ve Reklamcılık Ltd. Şti., 2005.
- Stefan, Brink. "Vikingler Kimdir?" *Viking Dünyası*. ed. Brink Stefan - Neil Price. 16-20. İstanbul: Alfa Tarih Yayınları, 2015.
- Şeker, Mehmet - Mehmet Özdemir (ed.). *İslam Tarihi ve Medeniyeti 4: Endülüs*. Siyer Yayınları, 2018.
- Şeşen, Ramazan. *İbn Fadlan Seyahatnamesi ve Ekleri*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2010.
- Şeyban, Lütfi. "Fas (el-Mağrib) ile Endülüs Arasındaki Siyasi İlişkiler". *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi* 3/1 (2020), 169-192.
- Utku, Nihal Şahin. *Kızıldeniz: Çöl, Gemi ve Tacir*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2012.
- Uzrî, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ömer b. Enes b. Dilhâs el-. *Nusûs 'ani'l-Endelüs: Tersî'u'l-ahbâr ve tenvî'u'l-âsâr ve'l-bustân fî garâ'ibi'l-büldân ve'l-mesâlik ilâ cemî'il-memâlik*. thk. Abdülazîz Ehvânî. Madrid: Dirâsati'l-Ma'hadi'l-İslâmiye, 1965.
- Watt, William Montgomery. "Arapça Kaynaklarda Vikingler". *Viking Dünyası*. ed. Brink Stefan vd. İstanbul: Alfa Tarih Yayınları, 2015.
- Yıldız, Hakkı Dursun. "Abdurrahman I". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/147-150. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Yıldız, Hakkı Dursun. "Berberîler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/478-483. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1992.

- Yıldız, Hakkı Dursun (ed.). *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*. İstanbul: Çağ Yayıncılık, 1988.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*. thk. Şuayb el-Arnaût - Ekrem el-Bûsî. 1-25 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1983.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî. *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm*. thk. Ömer Abdüsselam ed-Tedmûrî. Beyrut&Lübnan: Dârü'l-Kitâbi'l-A'rabî, 1991.
- Ziya Paşa. *Endülü's Tarihi*. İstanbul: Selis Yayınları, 2004.
- Zorlu, Cem. *Abbasilere Yönelik Dirî ve Siyasî İsyanlar: Ebû Cafer al-Mansur Dönemi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2001.

Ekler:

Resim-1. Emirlik dönemindeki deniz seferlerini gösteren harita.⁹³

db | 711

Resim-2. Vikinglerin Akdeniz ve Avrupa kıyılarına yaptıkları saldırıları gösteren harita.⁹⁴

⁹³ Joan Negre, “Los bahriyyun de Tortosa, navegantes en mar revuelto – Al-Andalus y la Historia”, *Al-Andalus y la Historia* (2021).

⁹⁴ Mohammad Ballan, “Fraxinetum: An Islamic Frontier State in Tenth Century Provence”, *Ballandalus Cor prudens possidebit scientiam* (2022).